

KÜLEYNÎ'NİN *el-KÂFÎ* ADLI ESERİNDE HZ. ALİ'YLE İLGİLİ BAZI RİVAYETLERİN TENKİT VE DEĞERLENDİRİLMESİ

İbrahim KUTLUAY*

Özet: Küleynî *el-Kâfî* adlı eserinin *Usûl* bölümünün "Hücce" kısmında, başta Ali b. Ebû Tâlib olmak üzere mâsum imamlara dair birtakım rivayetlerle Hz. Ali'ye ve diğer imamlara delalet ettiği iddia edilen bazı âyetlere yer vermiştir. Ne var ki ilgili rivayetlerin çoğu, Kur'ân âyetleri ile açık bir şekilde çeliştiği gibi delil olarak kullanılan âyetlerin çoğunun ise konu ile ilgisi bulunmamaktadır. Bu çalışmamız, Küleynî'nin mezkûr eserinin "Hücce" kısmında tahrir ettiği rivayetleri esas almakta, delil olarak kullanılan âyetlerin Şîa ve Ehl-i sünnet'e ait temel tefsirlerde nasıl yorumlandığını tesbit etmeyi, ardından Şîa'nın imâmet teorisini temellendirmek için Hz. Ali'nin ve diğer imamların nasla tayin edildiklerini iddia etmelerinin nazarı arka planını ortaya koymayı, bu rivayetlerin doğuşuna sebep olan faktörleri belirlemeyi amaçlamaktadır. Bu çalışmanın diğer bir amacı, imâmet nazariyesini ispat edebilmek için Küleynî'nin "Hücce" başlığı altında tahrir ettiği rivayetler içinde zikrettiği âyetlerin bağlamından nasıl koparıldığını, bazı rivayetlerin aşırılıklar ve zorlama yorumlar, hatta tahrifler ihtiva ettiğini göstererek ilgili bölümde kaydedilen Hz. Ali ile ilgili rivayetlerin kat'i olduğunu iddia etmenin ne derece gerçeği yansıttığını tartışmaktır.

Anahtar kelimeler: Ali b. Ebû Tâlib, Küleynî, Kitâbü'l-Hücce, Velâyet, İmâmet.

The Criticism and Evaluation of Some Hadiths on Ali b. Abî Tâlib in Kuleynî's *al-Kâfî*

Abstract: Shiî scholar al-Kuleynî transmits some hadîths on Ali b. Abû Tâlib and other imams in *Usûl al-Kâfî* under chapter *Kitâb al-Hujja*. However, most of these narrations explicitly contradict some Qur'anic verses and majority of them used for as evidence don't have any relationship with the subject. Our study, therefore, based on narrations in *Kitâb al-Hujja* in Kuleynî's *al-Kâfî* and primarily analyses how these verses were interpreted by some key Shiî and Sunni's *tafsîr* books. Our paper also aims at establishing a theoretical background for theory of imâmât and of imams who were determined by Allâh, argued by Shia; and intends to identify factors that lead to appearance of these narrations. This study targets to show how Kuleynî decontextualised the verses and how some narrations contain excesses and inappropriate comments, or even some narrations contained distortions in order to prove the imâmate theory. Finally our goal is to discuss to what extent the narrations are genuinely recorded in *Kitâb al-Hujja* in *al-Kâfî* and what the value of the narrations about Ali b. Abû Tâlib.

Key words: Ali b. Abû Tâlib, al-Kuleynî, Kitâb al-Hujja, Walâya, İmâma.

* Doç. Dr., İzmir Katip Çelebi Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi.

1. Giriş

İmâmiyye Şîası'nın¹ temel hadis kitapları olarak kabul edilen *Kütüb-i Erbaa'*'nin ilki Sikatü'l-İslâm Küleynî'nin² (ö.329/941) *el-Kâfi'* sidir. İmâmiyye'ye mensup âlimler onu Ehl-i sünnet'in temel hadis kaynaklarından olan İmam Buhârî'nin (ö.256/870) *el-Câmiu's-Sahîh*'i ile mukayese etmekte, hatta ihtiva ettiği rivayet sayısının on altı bin civarında olması ve bunların imamlara isnad edilmesi gibi sebeplerle ondan daha üstün görmektedirler. "Usûl", "Fürû" ve "Ravza"³ adlı üç bölümden oluşan 34 kitap, 326 bâb ve 16.099 hadisi ihtiva eden⁴ *el-Kâfi'* nin ilk iki cildi "Usûl" bölümüne tahsis edilmiş olup bu adla bilinmektedir. Usûl bölümü; "Akıl ve Cehâlet", "İlmin Fazileti", "Tevhid", "Hüccce", "Târih", "İman ve Küfür", "Dua", "Kur'ân'ın Fazileti", "Muaşeret" kısımlarından oluşmaktadır. Bu bölümler de kendi içlerinde alt konulara ayrılmaktadır. "Hüccce" bölümü, imamların akıl almaz vasıflarına dair rivayetlerle İslam'ın tevhid akidesi ile bağdaşmayan birtakım aşırı görüşlerle doludur.

Küleynî'nin *el-Kâfi'* si İmâmî doktrinin sistematik öğretisini ihtiva etmektedir. Ayrıca on iki imamla ilgili rivayet sürecinin sonunun tesbiti *el-Usûl mine'l-Kâfi'* ile mümkün olmuştur.⁵ Küleynî'nin, dört sefirin⁶ sonuncusu olan Ebü'l-

- 1 Şîa, İmâmiyye de dâhil bütün Şîi fırkaları (Zeydiyye Şîası, Kat'iyye Şîası gibi fırkalardan gâli unsurlara kadar) içine alan şemsiye bir terimdir. İlk dönem bazı İmâmî âlimler kendilerini Şîa olarak da nitelediklerinden bu çalışmada görüşlerine daha fazla yer verilen İmâmiyye fırkasını nitelemek için Şîa terimi de kullanılacaktır. Ayrıca Şeyh Müfid, imamın nassla belirlendiğine, imamın mevcudiyetinin vâcip olduğuna ve ismetine inanan herkesi İmâmî saymaktadır bk. Şeyh Müfid, *el-Fusûli'l-muhtâre*, tahk.: Seyyid Ali Mir Şerifi, Dârü'l-Müfid, Beyrut 1993, s. 37-39; Metin Bozan, *İmâmiyye'nin İmâmet Nazariyyesinin Teşekkül Süreci*, İSAM Yay., İstanbul 2009, s. 32-36.
- 2 Küleynî'nin bu eserini yirmi yılda yazdığı ifade edilmektedir. Bk. Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Ali b. Abbas Necâşî, *Ricâlü'n-Necâşî*, Müessesetü Neşri'l-İslâmî, Kum 1418, s. 377.
- 3 Pek çok problemlili rivayeti ihtiva eden "Ravza"nın Küleynî'ye ait olup olmadığı tartışmalıdır. Nitekim *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*'nin *Kütüb-i Erbaa'* maddesi içinde *el-Kâfi* tanıtılırken, onun "Usul" ve "Fürû"dan meydana geldiği zikredilmişse de "Ravza"ya yer verilmemiştir (İlyas Üzüm, "Kütüb-i Erbaa", *DİA*, c. 18, s. 4). Ancak mevcut ve matbu *el-Kâfi* nüshalarında "Ravza" kısmı yer almaktadır.
- 4 Abdülhâdi Fadlî, *Usûlü'l-hadis, Câmiatü'l-âlemiyye li'l-ulûmi'l-İslâmiyye*, Londra; Dârü müverrihu'l-Arabî, Beyrut 1414/1993, s. 82; M. Cemal Sofuoğlu, *Hadis Tenkidi Yönünden el-Kâfi Üzerine Bir İnceleme*, Yayınlanmamış Doçentlik Tezi, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Ankara 1982, ss. 93, 95, 97.
- 5 Geniş bilgi için bk. Cemil Hakyemez, *Şîa'da Gaybet İnanıcı ve Gâib On İkinci İmam*, İSAM Yay. İstanbul 2009, s. 191.

Hasan Ali b. Muhammed es-Semurrî'nin (ö.328/940) döneminde yaşadığı, bu sebeple dönemin uygulaması gereği, *el-Kâfî*'yi son sefirin onayına arz etmesinin muhtemel olduğu söylenebilir. Ayrıca Şeyh Müfid (ö.413/1022), Necâşî (ö.450/1058) ve Allâme Hillî (ö.726/1325) gibi âlimler Küleynî'yi en güvenilir âlimlerden biri olarak kabul etmiş ve *el-Kâfî*'nin sahih hadislerden oluştuğuna hükmetmişlerse de bu eserdeki bazı hadisler mütekaddimûn⁷ döneminde bile Şeyh Sadûk (ö.381/991) gibi bazı önde gelen İmâmî âlimler tarafından tenkit edilmekten kurtulamamıştır.⁸ *el-Kâfî*'nin sıhhati telif edildiği dönemde olduğu gibi günümüzde de İmâmî âlimler arasında tartışmalıdır. Asıl konumuz *el-Kâfî*'nin sıhhati ve bu konudaki tartışmalar olmadığı için burada bu kadarına işaret etmekle iktifa ediyoruz.

Diğer yandan tarih boyunca Ehl-i beyt'ten büyük imamlar ve âlimler çıktığı, pek çok alanda Ehl-i beyt'in İslâm'a çok büyük hizmetlerinin olduğu, kıyamete kadar bu pâk neslin devam edeceği bilinen hususlardandır. Öyle ki, Allah Resûlü'nün ümmetine Veda Hutbesi'nde ve diğer bazı hadislerde vurgulandığı üzere doğru yoldan sapmamaları için Allah'ın kitabına ve sünnete⁹ - hadisin bazı tariklerinde sünnet yerine "Ehl-i beyt" ifadesi geçer¹⁰ - sınıksız sarılmayı tavsiye etmiştir. Hz. Ali'nin (ö.40/661) Allah Resûlü'nün yeğeni, damadı ve râşid haliflerin dördüncüsü olduğu; fıkıh, tefsir, hadis, şiir, belağat gibi ilimler-

6 Dört sefir Ebû Amr Osman b.Said el-Umerî (260-267/847-880), oğlu Ebû Ca'fer Muhammed b. Osman b. Said el-Umerî (305/917-918), Ebü'l-Kâsım Hüseyin b. Rûh en-Nevbahî (326/939), Ebü'l-Hasan Ali b. Muhammed es-Semurrî'dir (328/940). Bunların görev yaptığı döneme *sefirler dönemi* denir. Dört sefirle ilgili geniş bilgi için bk. Etan Kohlberg, "From Imâmiyya to Ithna Ashariyya", *Belief and Law in Imami Shiism* içinde XIV. makale, Variourum Reprints, London 1991, s. 523; Hakyemez, *Şîa'da Gaybet İnanç*, s. 114-122.

7 Şeyh Tûsî'ye (ö.460/1067) kadar olan dönem *mütekaddimûn dönemi* olarak bilinir.

8 Sâmîr Umeydî, *Difâ'ani'l-Kâfî*, c. 2, s. 310-311; Bekir Kuzudışlı, *Şîa'da Hadis Rivayeti ve İsnad*, BSR Yay., İstanbul 2011, s. 413-436.

9 Mâlik b. Enes, *el-Muvatta'*, Çağrı Yay., İstanbul 1992/1413, Kader 3; Süleyman b. Eş'as b. İshak el-Ezdî Ebû Dâvud es-Sicistânî, *Sünenü Ebî Dâvud*, Çağrı Yay., 1992/1413, Menâsik 56; İbn Mâce, *Sünenü İbn Mâce*, Çağrı Yay., İstanbul 1992/1413, Menâsik 84.

10 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, Çağrı Yay., İstanbul 1992/1413, c. 4, s. 181; Ebü'l-Hüseyin el-Kuşeyrî en-Nisâburî Müslim b. el-Haccâc, *Sahîhü'l-Müslim*, Çağrı Yay, İstanbul 1992/1413, Fezâilü's-sahâbe 36; Ebû İsâ Muhammed b. İsâ et-Tirmizî, *Sünenü Tirmizî*, Çağrı Yay, İstanbul 1992/1413, Menâkib 46; İbn Mâce, *Sünenü İbn Mâce*, Mukaddime, 11; Ebû Abdullah İbnü'l-Beyyî Muhammed Hâkim en-Nisâburî, *el-Müstedrek ale's-Sahîhayn*, Dârü'l-kütübü'l-ilmîyye, Haydarabad 1915, c. 3, s. 119; Ebû Ca'fer Muhammed b. Ya'kub el-Küleynî, (ö.329/939), *el-Uşûl mine'l-Kâfî*, tahk.: Ali Ekber el-Ğifârî, Dârü Sa'b-Dârü't-Teâruf, Beyrut 1401/1981, c. 1, s. 294.

deki derinliği, onun neslinden gelen imam, seyyid ve şeriflerin dindeki hizmetleri¹¹ hiçbir müslümanın inkâr edemeyeceği hakikatlerdir. Bununla beraber Şîî kaynaklarda Hz. Ali'ye ve diğer imamlara nisbet edilen haberlerde, imamlar "görev bakımından" peygamberlerle mukayese edilmiş, peygamberlerin ilimlerinin ve diğer özelliklerinin Ali'de toplandığı iddia edilmiştir.¹² Genel Şîî itikat öyle olmasa da¹³ yukarıda da ifade ettiğimiz gibi bazı rivayetlerde imamlar, peygamberler seviyesine, hatta beşer üstü bir konuma getirilmiş, kendilerinin bile kabul edemeyeceği özellikler imamlara nisbet edilmiştir.¹⁴ Konumuzla yakın alakası olan Hz. Ali'nin velâyeti, Şîa'da imâmet teorisi, Gadîr-i Hûm olayı, Ehl-i âbâ gibi meselelerin her biri müstakil araştırma konusudur. Nitekim bu alanda pek çok çalışma yapılmıştır.¹⁵ Dolayısıyla bu çalışmamızda imâmet meselesine kısaca temas edecek, esas olarak *el-Kâfi*'nin "Hüccet" bölümünde doğrudan Hz. Ali'nin isminin zikredildiği ve üstün özelliklerinin vurgulandığı ve Kur'ân

-
- 11 Ali'nin faziletleri ile ilgili olarak bk. Mâzendarânî, Ebû Ca'fer Reşidüddin Muhammed b. Ali İbn Şehrâşûb, *Menâkıbü Ali b. Ebî Tâlib*, Kum 1379, c. 3, s. 46-105; Nesâî, Ali'nin faziletine dair rivayetleri *Kitâbü'l-hasâis fî fadli Ali b. Ebî Tâlib* (Kahire 1308) adlı eserinde toplamıştır. Onun fazileti ve ilgili rivayetlerin değerlendirilmesi ile ilgili olarak bk. M. Yaşar Kandemir, "Ali", *DİA*, c. 2, s. 376-378.
- 12 İbn Bâbeveyh, *Kemâlüddin ve'l-temâmü'n-ni'meh*, Müessesetü'n-neşri'l-İslâmî, Kum 1984, c. 1, s. 61-63. Hz. Âdem'e ve diğer peygamberlere inen ilim kaybolmayıp imamlara geçmiştir (bk. Ebû Ca'fer Muhammed b. el-Hasan Saffâr, *Besâirü'd-derecât*, Menşûratü'l-âlemî, Tahran 1374, s. 134). Bütün peygamberlerin ilmi Resûl-i Ekrem'de toplanmış, onun ilmi de Hz. Ali'ye intikal etmiştir. Saffâr, *Besâirü'd-derecât*, s. 137.
- 13 Kohlberg, "Imam and Community in the Pre-Ghayba Period", s. 25; İmamların geniş ilmine dair rivayetler için bk. Saffâr, *Besâirü'd-derecât*, s. 133-139.
- 14 Meclisî, *Bihârü'l-envâr*, c. 12, 104, 253.
"Dünya yaratılmadan iki bin yıl önce Allah bir nur yarattı. Bu nur ikiye ayrıldı. Hz. Muhammed ve Ali, Allah'ın huzurunda mevcuttular. Bu nurun zâhirî Muhammed'i ve onun nübüvvetini temsil ediyordu; bâtını olan velâyet ise Ali ile temsil ediliyordu" (bk. Moezzi, *The Divine Guide in Early Shîism*, s. 30). Muhammed ve Ali aynı topraktan yaratılmış, Ali'nin şîası artakalan topraktan yaratılmışlardır. Kohlberg, "Imam and Community in the Pre-Ghayba Period", s. 31 (Şeyh Müfid, *Amalî*, s. 183; Tûsî, *Amalî*, c. 1, s. 77'den naklen); Mustafa Öz, "Ehl-i beyt", *DİA*, c. 10, s. 99; Lalani, *Early Shî'i Thought*, s. 80.
- 15 Meselâ Muhsin Abdünnâzır, *Mes'eletü'l-imâme*, Beyrut 1983, ss. 194-204; Ethem Ruhi Fığlalı, *İmâmiyye Şîası*, Selçuk Yay., Ankara 1984; Fığlalı, "Gadîr-i Hûm", *DİA*, c. 13, s. 279-280; Arzina R. Lalani, *Early Shî'i Thought The Teaching of Imam Muhammad al-Baqir*, I. B. Tauris, London-New York 2000; Metin Bozan, *İmâmiyye'nin İmâmet Nazariyyesinin Teşekkül Süreci*, İSAM Yay., İstanbul 2009; Wilferd Madelung, "Imama", *The Encyclopedia of Islam (EI²)*, E. J. Brill, Leiden 1971, c. 3, s. 1163-1169; Mehmet Akif Aydın, "İmâmet", *DİA*, c. 12, s. 204-205; Cemal Sofuoğlu, "Gadîr-i Hûm Meselesi", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Ankara 1983, c. XXVI, s. 461-470.

âyetleriyle desteklenmeye çalışılan rivayetleri ele alacak, bunlarının tahlil ve tenkidine odaklanacağız.

Konuyu ele alırken metot olarak delil diye zikredilen âyetleri,¹⁶ önce Ehl-i sünnet âlimleri tarafından telif edilen belli başlı tefsirlerden, daha sonra Şîî tefsirlerin ilk örnekleri olan Muhammed b. Mes'ûd el-Ayyâşî (ö.320/932) ve Ali b. İbrahim el- Kummî'nin (ö.307/919) tefsirleri başta olmak üzere önemli Şîî kaynaklardan tetkik edeceğiz. Sünnî ve Şîî tefsirlerinkonumuzla ilgili müşterek ve farklı yorumlarına özet hâlinde işaret edeceğiz. Bu noktada Ehl-i Sünnet veya Şîa'nın haklılığı gibi bir peşin hükümden hareket etmeden konu hakkında kullanılan kaynakları esas alarak bir durum tesbiti yapmaya gayret sarfedeceğiz.

Sonuç olarak bu çalışmada örnek niteliğinde incelediğimiz *el-Kâfi*'nin *Kitâbü'l-hücce* bölümünde "Ali b. Ebû Tâlib ile ilgili rivayetleri" değerlendirmek suretiyle İmâmî ekollerden bilhassa Ahbârîler'in *Kütüb-i Erbaa'* da yer alan hadislerin mutlak olarak sahih kabul edileceği şeklindeki görüşlerinin isabetli olup olmadığını ve imâmet teorisinin "*Kitâbü'l-hücce* kısmı sınırları çerçevesinde" rivayet ve tefsirlere etkisini tesbit etmeyi amaçlamaktayız.

2. Şîa'da İmâmet Teorisi ve Hz. Ali'nin İmâmeti

Hz. Ali ile ilgili rivayetlerin teorik çerçevesini ve dayanaklarını kavrayabilmek için öncelikle Şîa'nın *imâmete* nasıl bir anlam yüklediği ve imamlarda ne tür şartlar aradığı iyi bilinmelidir. Hemen belirtelim ki, Şîî kaynaklardaimâmet "fiilî yönetim" anlamındaki *hilafetten* farklı olarak "meşru devlet başkanlığı" mânâsında kullanılır. İmâmet, "bir kişinin Hz. Peygamber'i temsilen din ve dünya işlerini yürüttüğü genel başkanlık"¹⁷ demek olup dinin rükünlerinden kabul edilmiştir.¹⁸ Buna göre imâmet -vahiy alma istisna- seçilmişlik ve ismet

16 Bu âyetler şunlardır: en-Nisâ, 4/59, el-Mâide, 5/3, 55, 67; Hûd 11/17; er-Ra'd, 13/43, el-Fussilet, 41/30, el-Cin, 72/16, en-Nebe 78/2' dir. Yeri geldikçe diğer âyetlere de işaret edilmiştir.

17 İlyas Üzüm, "İsnâaşeriyye", *DİA*, c. 24, s. 148.

18 Küleynî, *el-Kâfi*, c. 2, s. 33.

Esasen İslâm âlimlerinin çoğunluğu imâmeti gerekli bir müessese olarak görür. Geniş bilgi için bk. Aydın, "İmâmet", *DİA*, c. 12, s. 203-204. Şîî literatürde imâmet, meşruiyetini nasstan alan nazarî önderlik ve liderliği, hilafet ise fiilî dünyevî iktidarı temsil makamını ifade eden bir terimdir (bk. Madelung, "Imâma", *EP*, c. 3, s. 1163; Aydın, "İmâmet", *DİA*, c. 22, s. 203-204; Mustafa Öztürk, *Tefsirde Ehl-i Sünnet & Şîa Polemikleri*, Ankara Okulu Yay., Ankara 2009, s. 15). Ancak biz çalışmamızda bu iki terimi eş anlamlı olarak kullanacağız.

sıfatlarını haiz olan ve Allah Teâlâ tarafından nasbedilen imamlar vasıtasıyla yürütülen bir görev olup nübüvvetin bir uzantısı sayılmıştır. İmâmiyye Şîa'sı'nın aksiyomatik kabulüne göre, imâmet dinin temel bir ilkesidir. Bu sebeple imâmet halkın seçimine bırakılmayacak kadar önemli bir müessesedir.¹⁹ Nasıl ki namaz, zekât gibi konuları tayin ve tercihte insanlara yetki verilmemişse dinî ahkâmın en önemlisi olan imâmet meselesinde de insanlara yetki verilmemiştir.²⁰

Aslında Ehl-i sünnet ve Şîa arasındaki en temel problem Hz. Peygamber'den sonra otoritenin kim olduğudur.²¹ Ehl-i sünnet'te halife; seçim, ahd veya istihlaf gibi yöntemlerle, Şîa'da ise nassla tesbit edilmektedir. Doğrusu Hâricîler ve Mu'tezile'den Ebû Bekir el-Esam (ö.200/816) gibi bazı âlimler hariç, İslâm âlimlerinin ekseriyeti imamın zorunluluğunu savunmuşlardır; ancak Şîa, imâmetle ilgili vücûb keyfiyetini, dinî ve aşkın sebeple ilişkilendirmiştir.²² Peygamber nasıl ki Allah tarafından seçilmişse peygamberin nübüvvet dışındaki diğer görevlerini devam ettiren imamlar da aynı şekilde Allah tarafından belirlenmiştir.²³ Ayrıca Şîa "tayin usulü"nü haklı gösterebilmek, imamlara kutsiyet kazandırmak ve halk nazarında daha fazla destek bulmak için imamın mâsum olması gerektiğini ileri sürmüştür.²⁴ Şiî fırkalardan Zeydiyye caiz görse de

19 Şeyh Müfid, *el-Mesâilü'l-ukberiyye*, Kum 1413, s. 52; Nevbahtî, *Firakü's-Şîa*, İstanbul 1931, s. 90 vd.

20 Şeyh Sadûk, *Kemâlû'd-dîn ve temâmü'n-ni'ne*, c. 1, s. 9; Öztürk, *Tefsirde Ehl-i Sünnet & Şîa Polemikleri*, s. 18.

21 Kohlberg, "An unusual Shi'î isnad", *Belief and Law in Imami Shiism* içinde VIII. makale, Variorum Reprints, London 1991, s. 143.

22 Aydın, "İmâmet", *DİA*, c. 22, ss. 204-205; Öztürk, *Tefsirde Ehl-i Sünnet & Şîa Polemikleri*, s. 17. Günümüzde bazı Şiî âlimler, imâmeti, dinin esaslarından daha ziyade mezhebî bir esas olarak değerlendirmektedir. Geniş bilgi için bk. Mustafa Öz ve diğerleri, "İmâmet", *DİA*, c. 12, s. 203.

23 Arzina R. Lalani, *Early Shi'î Thought The Teaching of Imam Muhammad al-Baqir*, I.B.Tauris, London-New York, 2000, s. 58, 65.

24 Tabersî, *Mecmaü'l-beyân fi tefsiri'l-Kur'ân*, Müessesetü'l-İlam li'l-matbua, Beyrut 1995/1415, c. 7, s. 560; Tabâtabâî, *el-Mizân fi tefsiri'l-Kur'ân*, Müessesetü'l-İlemi li'l-matbuât, Beyrut 1973, c. 16, ss. 312-313.

Şîa *tathîr âyetini* (el-Ahzâb, 33/33) buna delil saymış, bu âyetin imamların günah işlemekten korunmuş (mâsum) olduklarını gösterdiğini iddia etmişlerdir. Şîa'ya göre bu âyeteki "in-nemâ" edatı tahsis ifade ettiğinden bu özellik sadece Ehl-i beyt'e hastır. Allah onlardan her türlü kötülük ve günahı devamlı olarak giderir (bk. Tabersî, *Mecmaü'l-beyân*, c. 7, s. 560; Tabâtabâî, *Mizân*, c. 16, ss. 312-313). Ehl-i sünnet'te ismet sıfatı sadece peygamberlere atfedilir. *Tathîr*, el-Mâide 5/6, 41; et-Tevbe 9/103'te olduğu gibi müminler hakkında da kullanılmakta-

İmâmiyye'ye göre, efdal olan varken faziletlinin imâmeti caiz değildir. Bundan dolayı ümmetin en faziletlisi sayılan ve imâmeti nasla belirlenen Ali b. Ebi Tâlib varken, haklarında herhangi bir nass bulunmayan ve İslâm öncesinde günaha bulaşan Hz. Ebû Bekir, Ömer ve Osman'ın halifelikleri meşru değildir.²⁵

Ayrıca İmâmiyye'nin kabullerine göre imamlar her türlü gizli ilimlerle donatılmıştır. Onların ilmi, şahsi gayretle elde edilmiş değildir. Resûl-i Ekrem Hz. Ali'ye imâmet görevini verirken ona ilk peygamberden beri nesilden nesile intikal eden gizli ilimleri de öğretmiştir.²⁶ Ayrıca Ahbârîliğin²⁷ kurucusu Emîn el-Esterebâdî'ye (ö.1036/1626) göre Kur'ân'ı ve hadisleri doğru anlamak için imamların varlığı zaruridir. İmamların tefsiri olmadan insanların Kur'ân'ı kavraması mümkün değildir.²⁸ İmamlar, müminlerin tartışılmaz liderleridir.²⁹ Bu sebeple Şîi müfessir Tabâtabâî (ö.1402/1981) imamlarla ilgili bütün aksiyomatik kabulleri sıralamıştır. Şîa'nın iddiasına göre, Allah tarafından tayin edilen imam, ilahî korumayla mâsumdur. İnsanlar var oldukça yeryüzü imamdan mahrum olmaz. Allah Teâlâ tarafından desteklenen mâsum imam, kulların amellerini, dünya ve ahiretle ilgili ihtiyaç duydukları bütün bilgileri bilir. On dan üstün bir kişinin bulunması muhaldir.³⁰ Ehl-i sünnet ise bu görüşleri benimsemez.³¹

dır. Buna göre mezkûr âyet Ehl-i beyt'in masum olduğuna değil, Allah'ın emirlerine itaat etmeleri hâlinde günahlardan temizleneceklerine delalet eder. Öz, "Ehl-i beyt", *DİA*, c. 10, s. 499.

- 25 Hillî, İbnü'l-Mutahhar, *Nehcü'l-hak ve keşfü's-sıdk*, tahk.: Aynullah el-Hasenî Urmevî, Dârü'l-hicre, Kum 1986/1407, s. 171.
- 26 Aydın, "İmâmet", *DİA*, c. 12, s. 204; geniş bilgi için bk. Bozan, *İmâmet Nazariyesi*, s. 52-53.
- 27 Bu konudaki müstakil bir çalışma için bk. Gleave, *Scripturalist Islâm The History and Doctrines of Akhbârî Shi'î School*, Leiden-Boston 2007.
- 28 Geniş bilgi için bk. Kohlberg, "An Unusual Shi'î isnad", s. 134.
- 29 Kohlberg, "Imam and Community in the Pre-Ghayba Period", *Authority and political culture in Shi'ism*, edit.: Said Amir Arjomand, State University of New York, Albany 1988, s. 25.
- 30 Muhammed Bâkır Meclisî, *Bihârü'l-envârî'l-câmia li-dürevi ahhârî'l-eimmeti'l-ethâr: el-adl ve'l-mead*, Müessesetü'l-vefa, Beyrut 1983/1403, c. 13, ss. 104-253; Tabâtabâî, *Mizân*, c. 1, s. 220. Şîa'ya göre topluma örnek olabilmesi için imam mâsum olmalı ve bütün sorulara cevap vermelidir. Bilgi, Kur'ân ve sünnette yer alsın veya almasın imamlar sınırsız ilim sahibidir. Kohlberg, "An unusual Shi'î isnad", s. 142.
- 31 Ehl-i sünnet'e göre ise imamlar sıradan insanlardır. Ayrıca Ehl-i sünnet, Şîa'nın iddia ettiği biçimde imâmet teorisini kabul etmez; zira gerek imamlara dair rivayetlerin gerekse diğer Şîi isnadların çoğu güvenilmezdir. Kohlberg, "An Unusual Shi'î Isnad", s. 143.

Özetle ifade edersek Şîa'nın imâmet teorisinin temelinde "ilâhî-kozmik-seçilmiş aile" inancı yatmaktadır.³² Ayrıca imamın nasla belirlendiği şeklindeki inanç, İmâmiyye'nin en temel özelliklerinden biridir.³³ Şîa'nın imâmet için ileri sürdüğü nass ve mâsumluk ilkelerinin, Şîi imâmet inancının gelişip yayıldığı İslâm öncesi Fars ve Irak Ârâmî kültürü ile de ilgisi bulunmaktadır. Nitekim Güney Arabistan'da hüküm süren krallıklarda kral, karizmatik bir lider (beşer üstü bir varlık) olarak görülürdü.³⁴ Irak'ta yaşayan Ârâmî kültüründe de aynı inanç mevcuttu.³⁵

3. Hz. Ali ve Mâsum İmamlarla İlişkilendirilen Âyet ve Rivayetler

Esasen Kur'ân imâmet, ismet, bedâ, rec'at gibi konulardan söz etmez.³⁶ Nitekim Hz. Ali'nin imâmetine dair Kur'ân'da sarıh bir âyet olmadığını Şeyh Müfîd (ö.413/1022) de ifade eder. Ona göre zekâtın nisabı ve namaz rekâtları nasıl sünnetle sabit olmuşsa, Ali'nin imâmeti de sünnetle sabit olmuştur.³⁷ Aynı şekilde Şerîf el-Mürtezâ (ö.436/1044) *el-İmâme* adlı eserin müellifi İbnü'r-Râvendî'nin (ö.245/859) en-Nisâ 5/59. âyetten hareketle itaat edilecek imamın mâsum olması gerektiği sonucunu çıkardığını, ancak söz konusu âyetin Hz. Ali ile ilgisinin kesin olmadığını vurgular.³⁸ Bununla birlikte Kur'ân'da geçen halife, imam, vâris, velî, vezir, emîn, hüdâ, hâdi, nûr, sebîl, sırat, mîzan, sünnet, vesile, şâhit, meşhûd, şehîd, şühedâ, kavî, sıdk, sâdık, siddîk vb. kelime ve kavramlarla; es-sırâtü'l-müstakîm, sâlihu'l-mü'minîn, imâmü'l-mübîn, en-nebeü'l-

---

Yegâne güvenilir isnad; Ca'fer es-Sâdık > Muhammed Bâkır > Zeynelâbidîn > Hüseyin b. Ali veya Hasan b. Ali > Ali b. Ebû Tâlib > Resûlullah şeklindeki muttasıl isnadlardır. Tam olmayan isnadlar mürsel sayılır ve reddedilir Kohlberg, "An Unusual Shi'î Isnad", s. 143; Ayrıca bk. Kuzudîşli, *Şîa'da Hadis Rivayeti ve İsnad*, BSR Yay., İstanbul 2011.

32 Öztürk, *Tefsirde Ehl-i Sünnet & Şîa Polemikleri*, s. 26.

33 Diğeri, on ikinci imamın gaybete gittiği inancıdır. Geniş bilgi için bk. Hakyemez, *Şîa'da Gaybet İnancı*, s. 186 vd.

34 Watt, *Islam and The Integration of Society*, edit.: W. J. H. Sprott, Routledge & Kegan Paul, London 1966, ss. 105-106.

35 Watt, *Islam and The Integration of Society*, s. 109.

36 Öztürk, *Tefsirde Ehl-i Sünnet & Şîa Polemikleri*, s. 12.

37 İbnü'l-Muallim Muhammed Müfîd, *Mesâilü'l-ukberiyye*, tahk.: Ali Ekber el-İlâhî Horasânî, Dârü'l-Müfîd, Beyrut 1993/1414, s. 45-46.

38 Ebü'l-Kâsım Alemülhüda Ali b. Hüseyin Şerif Mürtezâ, *Tefsîrü'ş-Şerif el-Murtazâ: Nefâisü't-te'vîl*, cem ve tahk.: Seyyid Mücteba Ahmed el-Müsevî, Müessesetü'l-alemi li'l-matbuât, Beyrut 2010/1431, c. 2, s. 80.

azîm vb. pek çok terkîb ve tabir Hz. Ali'ye hamledilmiştir.³⁹ Kur'ân'daki *tathîr âyeti*⁴⁰ Ehl-i beyt'le alâkalı olmakla birlikte buradan hareketle imamların mâsumiyeti ve imamdâ (halîfe) bu niteliğin şart olduğu sonucu çıkarılmıştır. Bu bağlamda bazı âyetler, meselâ el-Mâide, 3/5'teki "*Kim imana gelmeyi reddederse*" ibaresi, "*Kim Ali'nin velâyetini*⁴¹ reddederse" şeklinde aşırı bir yoruma konu olmuştur. Keza el-Bakara, 2/26. âyetteki geçen "*baûda*" (sivrisinek) kelimesinin Hz. Ali'ye, en-Nahl, 16/68. âyetteki "*nahl*" (bal arısı) kelimesi ise, "*Ehl-i beyt imamları*"na hamledilmiştir.⁴² Dahası Şîî müfessir Kummî (ö.307/919), el-Maide 5/67. âyetin aslında "*fi Ali*" kelimesinin olduğunu, sonradan bu kelimenin düştüğünü iddia etmiştir.⁴³ Aynı şekilde Küleynî mütenâkız rivayetlerin yanında Kur'an'da eksiklik bulunduğu dair rivayetlere de yer vermiştir.⁴⁴ Bu sebeple *el-Kâfi* tenkit edilip yetersiz bulunmuştur.⁴⁵

Bu bağlamda Allâme Hillî (ö.729/1235) velâyetin Hz. Ali'nin ve Ehl-i beyt imamlarının hakkı olduğuna dair seksen âyet ve mütevâtir olarak nitelediği yirmi sekiz rivayet nakletmiştir;⁴⁶ el-Mâide, 5/67 (tebliğ âyeti); el-Ahzâb, 33/33 (tathîr âyeti); eş-Şûrâ, 42/23 (mevedde âyeti); Âl-i İmrân, 3/61 (mübâhele âyeti) bu âyetlerden bazılarıdır. Meclisî (ö.1111/1699) *Bihârü'l-envâr*'ın beş cildini (XLI-LXV) Hz. Ali'nin hayatı ile onun imâmeti ve fazileti hakkında nâzil olduğu ileri sürülen âyetlere ve bu konudaki rivayetlere tahsis etmiştir. Ancak söz konusu

39 Meclisî, *Bihâr* adlı eserinin 24. cildini sırf bunlara tahsis etmiştir; ayrıca bk. Öztürk, *Tefsirde Ehl-i Sünnet & Şîa Polemikleri*, s. 22.

40 el-Ahzâb 33/33.

41 İmamın velâyeti için bk. Muhammad Amir Moezzi, *The Divine Guide in Early Shiism: the sources esotericism in Islam*, trans. David Stright, State University of New York Press, Albany 1994, s. 29.

42 Ebü'l-Hasan Ali b. İbrahim Kummî, tahk.: Tayyib el-Müsevî el-Cezâirî, *Tefsîrü'l-Kummî*, Mektebetü'l-Hüdâ, yy., ts. c. 1, ss. 48, 389.

43 Kummî, *Tefsîrü'l-Kummî*, c. 1, s. 23.

44 Küleynî, *el-Kâfi*, c. 1, ss. 238-242.

45 Nitekim Şeyh Sadûk, *el-Kâfi*'de tahrir edilen Kur'ân'da eksiklik bulunduğu dair rivayetleri ve bu görüşü reddetmek için *Risâletü'l-itikad* adlı eserini telif etmiştir. Eserinde hadislerinin sıhhatinin Kur'an'la test edilmesi gerektiğini ifade etmesine rağmen Küleynî'nin buna pek riayet etmemesi, *el-Kâfi*'deki bazı hadislerin konu başlıklarıyla alâkasının bulunmaması, kimi rivayetlerin Hz. Peygamber'e muttasıl isnadlarla ulaşmaması, cerhe uğramış râvilerden hadis nakletmesi ve uydurma rivayetlere yer vermesi *el-Kâfi*'nin tenkit sebepleri arasında yer almaktadır. Geniş bilgi için bk. Sâmîr Umeydî, *Difâ'ani'l-Kâfi*, c. 2, ss. 310-311; Sofuoğlu, "*el-Kâfi*", *DİA*, c. 24, s. 148; Üzüm, "*İsnâaşeriyye*", *DİA*, c. 23, s. 147.

46 Hillî, *Nehcü'l-hak*, s. 172; Öztürk, *Tefsirde Ehl-i Sünnet & Şîa Polemikleri*, s. 22.

istidlaller büyük ölçüde Kur'ân dışı verilere dayanmaktadır. Meclisî'nin *Bihârü'l-envâr*'ında Müslim'in (ö.261/875) *Sahîh*'i ile ve Ahmed b. Hanbel'in (ö.241/855)*Müsned*'inden yaptığı nakiller esasen Hz. Ali'nin imâmeti ile değil fazileti ile ilgilidir.⁴⁷

Netice itibariyle İmâmiyye'ye mensup âlimler, sarîh âyet bulunmadığından kendilerine göre tevîl ettikleri âyetlere ve Hz. Ali'nin imâmetini temellendirmek için daha çok imamlara isnad⁴⁸ edilen rivayetlere dayanmışlar, sözlüklerden de yararlanmışlardır.⁴⁹ Aşağıda *el-Kâfi*'nin *Usûl* bölümünün *Kitabü'l-hüccce* başlığı altında tahrîc edilen söz konusu rivayetleri, müstakîl başlıklar altında değerlendireceğiz.

4. Ali b. Ebû Tâlib'in Hz. Peygamber'den Sonra Ashâbın En Faziletli Olduğuna Dair Rivayetler

Küleynî'nin kaydettiği bir rivayete göre Büreyd b. Muâviye, İmam Muhammed el-Bâkır'a (ö.114/733) "Kâfir olanlar: Sen resûl olarak gönderilmiş bir kimse değilsin, derler. De ki: Benimle sizin aranızda şahit olarak Allah ve yanında Kitab'ın bilgisi olan (Peygamber) yeter"⁵⁰ âyetinin anlamını sormuş, imam bu soruya "Ali ilkimizdir ve Peygamber'den sonra en faziletlimizdir" diye cevap vermiştir.⁵¹

Taberî'nin (ö.310/923) ifade ettiğine göre, mezkûr âyetteki "yanında Kitab'ın bilgisi olan" ifadesi ile kim(ler)in kastedildiği hakkında farklı kanaatler bulunmaktadır. Bu ifadeyi bazıları "Tevrat ve İncil hakkında bilgisi olan kimse-ler" diye yorumlamıştır.⁵² Abdullah b. Selâm bu âyette bahsi edilen "yanında Kitab'ın bilgisi olan" kişinin kendisi olduğunu ifade etmiş, Mücâhid b. Cebr el-

47 Diğer âyetlerle ilgili olarak bk. Öztürk, *Tefsirde Ehl-i Sünnet & Şîa Polemikleri*, s. 21.

48 Şîa'da isnad, ya mâsum imama ya imamın, babasından nakline yahut da imamın Resûlullah'tan nakline dayanır. Bunların üçü de güvenilirlik ve değer bakımından aynı derecededir. Kohlberg, "An Unusual Shi'i Isnad", s. 142.

49 Geniş bilgi için bk. Öztürk, *Tefsirde Ehl-i Sünnet & Şîa Polemikleri*, s. 26 vd.

50 er-R'ad, 13/43.

51 Küleynî, *el-Kâfi*, c. 1, s. 229; Salah Abdülfettah Hâlidî, *el-Küleynî ve te'vilâtühü'l-bâtmiyye li'l-âyâti'l-Kur'âniyye fi kitâbihi usuli'l-Kâfi*, Dâru Ammar, Amman 2007/1427, s. 133.

52 Taberî, *Câmiü'l-beyân fi tefsiri'l-Kur'ân*, tahk.: Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî, Dâru âlemi'l-kütüb, Riyad 2003/1424, c. 13, s. 572.

Mahzûmî (ö.103/721) Abdullah b. Selâm olduğu görüşünü benimsemiştir.⁵³ Katâde (ö.117/735) ise kastedilenin sadece Abdullah b. Selâm değil Selmân el-Fârisî, Temîm ed-Dârî gibi mühtedîler olduğunu ifade etmiştir.⁵⁴ Bununla birlikte bu âyetin Mekke döneminde nâzil olduğu, sözü edilen kişilerin ise Medine döneminde müslüman oldukları dikkate alınrsa “yanında Kitab’ın bilgisi olan” ifadesinin onlara delalet etmesi pek mümkün gözükmemektedir. Nitekim İbn Abbas, Mücâhid ve Hasan el-Basrî⁵⁵ “yanında Kitab’ın bilgisi olan”ı Allah Teâlâ olarak yorumlamışlardır.⁵⁶ Zemahşerî (ö.538/1144) bu ifadeyi “Ehl-i kitâb’dan ve âlim kimselerden müslüman olan kimseler” diye açıklamıştır; çünkü onlar kitaplarında Allah Resûlü’nün sıfatlarını okuyorlardı. Ayrıca “*Yanında Kitab’ın bilgisi olan*”ın Allah Teâlâ ve Kitâb olduğunu, *kitâb* kelimesiyle ise Levh-i mahfuz’un kastedildiği belirtilmiştir.⁵⁷

Şîa’ya ait tefsirlere gelince Ayyâşî (ö.320/932) burada kastedilenin Abdullah b. Selâm olamayacağına dair Muhammed el-Bâkır’ın görüşünü kaydeder.⁵⁸

53 İbn Kesîr, Mücâhid’den nakledilen bu rivayetin “garîb” olduğunu belirtme ihtiyacı duyar. bk. Ebû'l-Fidâ İmâdüddin İsmail b. Ömer İbn Kesîr, *Tefsîrû Kur’âni'l-azîm* (muhtasar), Dârü İbn Hazm, Beyrut 2000/1420, s. 1020.

54 Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed el-Ensârî el-Kurtubî, *el-Câmi li ahkâmi'l-Kur’ân*, tahk.: Abdürrezzâk el-Mehdî, Dârü kütübî'l-Arabî, Beyrut 1997/1418, c. 9, s. 285.

55 Rivayete göre Hasan el-Basrî “Vallahî o, Allah Teâlâ’dan başkası değildir” demiştir. Zemahşerî, *el-Keşşâf an hakâiki gavâmizi't-tenzîl ve 'uyûni'l-ekâvil fi vucûhi't-te'vîl*, tahkik ve ta'lik ve dirâse Âdil Ahmed Abdülmevcud vd., Mektebetü'l-ubeykan, Riyad 1998/1418, c. 3, s. 358-359.

56 Taberî, *Câmiü'l-beyân*, c. 13, ss. 572-577.

Âyetteki وَمِنْ عِنْدِهِ عِلْمُ الْكِتَابِ وَمِنْ عِنْدِهِ عِلْمُ الْكِتَابِ ifadesi وَمِنْ عِنْدِهِ عِلْمُ الْكِتَابِ şeklinde de okunduğundan bunlara delaleti problem oluşturmayacağı ileri sürülmüşse de وَمِنْ عِنْدِهِ عِلْمُ الْكِتَابِ şeklinde kıraateतालुक eden rivayetin Taberî > Kâsım > Hüseyin > Abbâd b. Avvâm > Hârûn el-A'fer > Zührî > Sâlim b. Abdullah > Babası > Resûlullah(s) şeklindeki isnadının sikâ kimselere göre aslı yoktur. Taberî, *Câmiü'l-beyân*, c. 13, s. 586-587; Kurtubî, *el-Câmi li ahkâmi'l-Kur'an*, c. 9, s. 286.

Ayrıca Kurtubî, İbn Abbas’tan onun “Cebrail olduğu”na dair görüşü aktarır (bk. Kurtubî, *el-Câmi li ahkâmi'l-Kur'an*, c. 9, s. 286). Abdullah b. Atâ, Ebû Ca’fer b. Ali b. Hüseyin’e insanlar yanında Kitab’ın bilgisi olan kimsenin Abdullah b. Selâm olduğunu sanıyorlar dedim. O, “yanında Kitab’ın bilgisi olandan maksat ancak Ali b. Ebû Tâlib’dir” dedi. Bu görüş Muhammed b. Hanefiyye’den de nakledilmiştir. Bunun “bütün müminler” olduğu da söylenmiştir. Kurtubî, *el-Câmi li ahkâmi'l-Kur'an*, c. 9, s. 286.

57 Zemahşerî, *Keşşâf*, c. 3, s. 358-359.

58 Ayyâşî ise bununla ilgili şu rivayeti nakleder: Abdullah b. Atâ, ‘Ebû Ca’fer’e bu âyette bahsi edilen “ilim sahipleri” ile ilgili olarak onun Abdullah b. Selâm olduğunu söyleyenler var dedim’; Ebû Ca’fer ‘bu doğru değil. O Ali b. Ebû Tâlib’tir’ diye cevap verdi.” (Ebû'n-Nasr Muhammed b. Mes’ûd Ayyâşî, *Tefsîrû'l-Ayyâşî*, tahk.: Haşim Resuli Muhallati, Müessesetü'l-âlemi li'l-matbuât, Beyrut 1991/1411, c. 2, s. 236 (İbn Bâbeveyh, *Burhân*, c. 2, s. 303; Meclisî,

Şeyh Tûsî ise bu konuda üç farklı görüşün ileri sürüldüğüne dikkat çeker. İbn Abbas'tan nakledilen görüşe göre, bunlar "yahudi ve hıristiyan iken müslümanlığı kabul edenler" dir. Katâde ve Mücâhid'e göre yukarıda isimleri zikredilen Abdullah b. Selâm, Selmân el-Fârisî ve Temîm ed-Dârî gibi kimselerdir. Muhammed el-Bâkır ve Ca'fer es-Sâdık'tan nakledilen görüşe göre ise, peygamber soyundan gelen imamlardır; zira Kitâb'ın ilminin tamamı onların yanındadır.⁵⁹ Şeyh Tûsî gibi Tabersî de (ö.548/1153) "yanında Kitâb'ın bilgisi olan" ifadesi ile ilgili farklı görüşlerin ileri sürüldüğünü belirtir. Bunlardan ilki, bu ifade ile "Allah Teâlâ" murad edilmekte olup Hasan el-Basrî (ö.110/728), Dahhâk (ö.105/723), Said b. Cübeyr (ö.94/713) ve Zeccâc (ö.337/949) bu görüşü benimsemişlerdir. İkinci görüşe göre maksat, yukarıda da bahsedildiği üzere Ehl-i kitâb'dan olup da müslüman olan mezkûr kişilerdir.⁶⁰ Hasan el-Basrî, Dahhâk, Said b. Cübeyr ve Zeccâc mezkûr âyetin geçtiği sûrenin Mekkî olduğu, sözü edilen Ehl-i kitâb'a mensub olan kimselerin ise hicretten sonra Medine döneminde müslüman oldukları gerekçesiyle ikinci görüşü reddederler. Üçüncü görüş ise burada kastedilenin Ali b. Ebû Tâlib ve diğer mâsum imamlar olduğudur; bu son görüş Muhammed el-Bâkır ve Ca'fer es-Sâdık'tan nakledilmiştir.⁶¹ Tabâtabâî ise "Yanında Kitâb'ın bilgisi olan" ı bazılarının "Levh-i mahfûz" şeklinde açıkladıklarını belirtir. Bazıları ise bu âyette geçen Kitâb kelimesi ile Tevrat ve İncil'in kastedildiğini, buna göre bunları okuyup bu iki kitapta Resûlullah'ın sıfatlarını okuyan âlimlerin murat edildiğini ileri sürmüşlerdir. İbn Teymiyye (ö.728/1328) ilgili âyetlerin Medenî olduğunu ileri sürse de⁶² Tabâtabâî bunların Mekkî olduğunu belirterek bu görüşe itiraz edildiğini, bu itirazlara, "âyet Mekkî bile olsa bunun Abdullah b. Selâm gibi kimselerin şahitliklerine mâni teşkil etmeyeceği" şeklinde cevap verildiğini kaydetmiştir.⁶³ Tabâtabâî, kitaptan maksadın Kur'ân olduğu şeklindeki görüşlere de değindikten sonra, netice olarak bu âyetin Hz. Ali hakkında indiğini, zira onun bu ümmet içinde Kur'ân'ı en iyi bilen kimse olduğunu belirterek kendi kanaatini iz-

Bihâr, c. 9, s. 82-83'den naklen).

59 Ebû Ca'fer Muhammed b. Hasen b. Alî et-Tûsî, *et-Tibyân fî tefsiri'l-Kur'ân*, tahkik ve tash.: Ahmed Habib Kasir el-Amilî, Dâru İhyâi't-türâsi'l-Arab, Beyrut, ts. , c. 6, s. 267-268.

60 İbn Abbas, Katâde ve Mücâhid'den başka Ebû Ali Muhammed b. Abdülvehhâb el-Cübbâî de (ö.303/916) bu görüşü tercih etmiştir.

61 Tabersî, *Mecmaü'l-beyân*, c. 6, s. 53.

62 Tabâtabâî, *el-Mizân*, c. 11, s. 386.

63 Tabâtabâî, *el-Mizân*, c. 11, s. 384-385.

har eder. Ayrıca o söz konusu âyetin Hz. Ali hakkında indiğini teyit eden Muhammed el-Bâkır'a ve Ebû Said el-Hudrî kanalıyla Resûlullah'a dayanan birtakım rivayetleri kaydeder.⁶⁴

Netice olarak -görüldüğü gibi- ilgili âyetteki "yanında kitabın bilgisi olan" ifadesi ile kimin kastediliği hakkında çok çeşitli görüşler bulunmaktadır. Burada murat edilenin Ali b. Ebû Tâlib olduğu iddiası, sadece Şîî müfessirlerce ileri sürülmüştür. Ayrıca Şîî müfessirler, tâbiîn döneminin önde gelen müfessirlerinin buna aykırı düşen görüşlerini tefsirlerinde zikretmişlerdir.

5. Ali b. Ebû Tâlib'in Allah Resûlü'nün, Allah Resûlü'nün ise Allah'ın Şahidi Olduğuna Dair Rivayetler

Küleynî'nin kaydettiği diğer bir rivayete göre, "Rabbin tarafından açık bir delile dayanan ve kendisini Rabbinden bir şahidin izlediği, ayrıca kendisinden önce, bir önder ve bir rahmet olarak Mûsâ'nın kitabı (elinde) bulunan kimse, (inkârcılar) gibi midir?"⁶⁵ âyetinin tefsiri İmam Ali er-Rızâ'ya (ö.203/818) sorulduğunda o "Emîrü'l-müminîn Ali, Allah Resûlü'nün şahididir; Allah Resûlü de Rabbinden açık bir delile dayanmaktadır" diye cevap vermiştir.⁶⁶

Buradaki asıl problem "Rabbinden bir şâhit" ifadesinin İmâmiyye tarafından Hz. Ali'ye tahsis edilmesidir. Taberî, diğer görüşler arasında, Abdullah b. Yahya'nın söz konusu âyette geçen şâhidi Hz. Ali olarak açıkladığını ifade eden görüşe yer vermişse de⁶⁷ o, şâhidin kim olduğu konusunda müfessirlerin çeşitli görüşler ileri sürdüğünü ifade etmeyi ihmal etmemiştir.⁶⁸ Esasen bu ifade genellikle "lisânehû" diye anlaşılmıştır. Taberî bu görüşü Hasan el-Basrî ve Katâde'ye ulaşan isnadlarla kaydetmiştir. Hatta Muhammed b. Hanefiyye'nin⁶⁹ (ö.80/700) oğlu İbnü'l-Hanefiyye (Muhammed b. Ali) babasına bu âyette bahsi edilen şahidin kim olduğunu sormuş, o burada bahis edilen şahit olmayı çok

64 Tabâtabâî, *el-Mizân*, c. 11, s. 387-388.

65 Hûd, 11/17.

66 Küleynî, *el-Kâfi*, c. 1, s. 190, 191, krş. age. c. 1, s. 229.

67 Taberî, *Câmiü'l-beyân*, Taberî'nin isnadı: Taberî > Muhammed b. Ammâra el-Esedî > Ruzeyk b. Merzûk > Sabbâh el-Ferrâ > Câbir > Abdullah b. Yahya şeklindedir.

68 Taberî, *Câmiü'l-beyân*, c. 12, s. 353.

69 Hz. Ali'nin oğlu olup tam adı Ebü'l-Kâsım Muhammed b. Ali b. Ebî Tâlib'tir.

isterdim; ancak o "lisanı" dır demiştir.⁷⁰ Hüseyin b. Ali, Mücâhid, Câbir b. Zeyd (ö.93/711) ve İkrime⁷¹ (ö.105/723) gibi müfessirler ise bu âyette sözü edilen şahidi, "Hz. Muhammed" olarak açıklamışlardır. İbn Abbas, Mücâhid, Dahhâk ve İkrime'den nakledilen diğer görüşe göre ise şahitten maksat; "Tevrat, İncil ve Kur'ân'ı okuyan Cebrail" dir.⁷² Zemahşerî "Rabbinden bir şahit" ifadesini "Allah Teâlâ tarafından gönderilen Kur'ân" diye açıklamıştır. O, yahudilerden olup da ihtidâ eden Abdullah b. Selam ve diğerlerinin, rablerinden bir delil üzerine olduklarının, ayrıca İslâm'ın hak din olduğunun Kur'ân'da açıklandığını ifade etmiştir.⁷³ Hülâsa Ehl-i sünnet'e ait tefsirlerde, "Rabbin tarafından (gelmiş) açık bir delile dayanan" ifadesinde kastedilenin Hz. Muhammed olduğu belirtilmiş; "Rabbinden bir şahit" ifadesi ile ilgili olarak "Kur'ân'ın indirildiği ve Resûl-i Ekrem'in konuştuğu dil olan Arapça", "Cebrail", "Hz. Muhammed", "Hz. Ali" ve "Kur'an'ı koruyan bir melek" şeklinde farklı görüşlere yer verilmiştir.

Şîa'ya mensup müfessirlerin tefsirlerine baktığımızda ise Ayyâşî âyetin Ali b. Ebû Tâlib hakkında indiğine ilişkin bir rivayete yer vermişse de⁷⁴ Şeyh Tûsî bu âyette sözü edilen "şahit" hakkında farklı görüşler bulunduğunu hatırlatmıştır. Şeyh Tûsî'nin zikrettiği görüşlerden ilki, Hüseyin b. Ali'den rivayet edilen, Câbir b. Zeyd'in ve Cübbâî'nin benimsediği görüş olup söz konusu şahidin "Resûlullah(s)" olduğudur. İbn Abbas, Mücâhid, İbrahim, Yahya b. Ziyad el-Ferrâ (ö.207/822) ve Zeccâc'ın (ö.337/949) benimsediği görüş ise şahit kelimesi ile Kur'ân'ı Resûl-i Ekrem'e okuyan "Cibrîl" kastedilmiştir. Üçüncü görüş ise İbnü'l-Hanefiyye Muhammed b. Ali'den rivayet edilen Hasan-ı Basrî (ö.110/728) ve Katâde'nin (ö.117/735) de benimsedikleri görüş olup "kendi lisa-

70 Taberî, *Câmiü'l-beyân*, c. 12, s. 354.

71 Tam adı Ebû Abdillâh İkrime b. Abdillâh el-Berberî el-Medenî'dir.

72 Taberî, *Câmiü'l-beyân*, c. 12, s. 355-357; İbn Kesîr, *Tefsîri Kur'âni'l-azîm* (muhtasar), s. 951. Kurtubî bununla ilgili olarak Hz. Muhammed(s) ya da Ali b. Ebû Tâlib diye görüşlerin de bulunduğunu nakletmişse de Ali olduğuna dair görüşü ihtiva eden rivayetin zayıf olduğuna dikkat çekmiştir. İbn Kesîr, *Tefsîri Kur'âni'l-azîm* (muhtasar), s. 951.

73 Zemahşerî, *Keşşâf*, c. 3, s. 189.

74 Câbir b. Abdillâh b. Yahyâ'nın naklettiğine göre Ali b. Ebû Tâlib şöyle demiştir: "Kureyş'ten hakkında bir veya iki âyet inen biri yoktur" dediğinde orada bulunanlardan biri 'Senin hakkında hangi âyet nâzil oldu ey müminlerin emîri?' diye sordu. Ali b. Ebû Tâlib, Hûd sûresinin 17. âyetini okuyup burada "bir delil üzerine olandan maksat Muhammed'dir, şahit de benim" diye cevap verdi." Ayyâşî, *Tefsîrü'l-Ayyâşî*, c. 1, s. 153 (*Bihâr*, c. 9, s. 83; *Burhân*, c. 1, s. 213'den naklen).

nı"nda okunan Kur'ân'dır. Ebû Ca'fer Muhammed b. Ali b. el-Hüseyin'den nakledildiğine göre "şahit", Ali b. Ebû Tâlib'dir. Şahidin "İncil" olduğu şekilde görüşler de vardır.⁷⁵ Tabâtabâî de bu âyette geçen "şahit" hakkındaki görüşleri Kur'ân, Cibrîl, Resûlullah'a yol gösteren ve ona Kur'ân'ı hıfzettiren melek, Resûl-i Ekrem ve Ali b. Ebû Tâlib şeklinde özetlemiştir.⁷⁶

Görüldüğü gibi gerek Sünnî gerekse Şîî müfessirlere ait tefsirlerde mezkûr âyette geçen şahitle kimin kastedildiği hakkında farklı görüşler bulunmaktadır. Başvurduğumuz tefsirler içinde, tesbit edebildiğimiz kadarıyla, şahidin Ali b. Ebû Tâlib olduğuna -farklı görüşleri zikrettikten sonra- Abdullah b. Yahya'nın görüşü olarak Sünnî müfessirlerden sadece Taberî yer vermiştir. Aynı şekilde bazı Şîî müfessirler de -âyet sarih olmadığından- şahitle kimin kastedildiği hususunda farklı yorumların bulunduğu, şahidin Ali b. Ebû Tâlib olduğuna ilişkin görüşün bunlardan biri olduğuna dikkat çekmişlerdir.

6. Allah ve Resûlü'nün Ali b. Ebû Tâlib'i Velî ve Vasî İlan Ettiğine Dair Rivayetler

Allah ve Resûlü'nün Hz. Ali'nin velâyetini emrettiği, bu sebeple Allah Teâlâ'nın "Sizin dostunuz (velîniz) ancak Allah'tır, Allah'ın Resûlü'dür, iman edenlerdir; onlar ki Allah'ın emirlerine boyun eğerek namazı kılar, zekâtı verirler"⁷⁷ mealindeki âyeti indirdiği şeklindeki görüşü, bir grup râvi İmam Muhammed el-Bâkır'dan nakletmiştir.⁷⁸

Taberî, müfessirlerin bu âyetin tefsiri hakkında görüş ayrılığına düştüklerini belirttikten sonra mezkûr âyette geçen "iman edenler"i "İslâm'ı kabul edip Allah'ı ve Resûlü'nü velî edinen bütün müminler" şeklinde açıklamıştır. Ayrıca Taberî, bazılarının bununla Ali b. Ebû Tâlib'in kastedildiğini,⁷⁹ bazılarının ise bütün müminlerin murat edildiğini ifade ettiklerini kaydetmiştir.⁸⁰ Mücâhid,

75 Tûsî, *et-Tibyân*, c. 5, s. 460-461; Tabersî, *Mecmaü'l-beyân*, c. 5, s. 255.

76 Tabâtabâî, *el-Mizân*, c. 10, s. 185.

77 el-Mâide, 5/55.

78 Küleynî, *el-Kâfi*, c. 1, s. 289.

79 Taberî > İsmail b. İsrâil er-Remî > Eyyub b. Süveyd > Utbe b. Ebû Hakîm isnadıyla zikrettiği rivayete göre Utbe "Müminlerle Ali b. Ebû Tâlib kastedilmiştir" der. Taberî, *Câmiü'l-beyân*, c. 8, s. 531.

80 Taberî, *Câmiü'l-beyân*, c. 8, s. 530.

bu âyetin namazda rükû ederken sadaka veren Ali b. Ebû Tâlib hakkında indiğini ifade etmiştir. Nitekim Taberî, Muhammed el-Bâkır'a bu âyetin sorulduğunu, onun da Mücâhid'le aynı görüşte olduğunu kaydetmiştir.⁸¹ Kurtubî, Hz. Ali müminlere dâhil olduğundan, âyetin umum ifade ettiğini Muhammed b. Ali b. el-Hüseyin'den nakletmiştir.⁸² Vâhidî (ö.468/1076) ise âyetin sebab-i nü-zülünü Abdullah b. Selam ile ilişkilendirmiştir.⁸³

Şîî müfessirler ise bu âyette geçen *وَهُمْ رَاكِعُونَ* cümlesini hâl cümlesi olarak almışlar ve âyetin anlamını "Sizin veliniz Allah, O'nun Resûlü, namaz kılan ve rükûda iken zekât veren müminlerdir" şeklinde vermişlerdir. Nitekim Ayyâşî, Muhammed el-Bâkır'ın bu âyetteki *وَالَّذِينَ آمَنُوا* ifadesini mâsum imamlar olarak açıkladığını belirtmiştir.⁸⁴ Bununla birlikte Şeyh Tûsî, bu âyetin kimler hakkında indiği konusunda ihtilaf edildiğini hatırlattıktan sonra Cessâs⁸⁵ (ö.370/981), Taberî, Rummânî, Mücâhid ve Süddî el-Kebîr⁸⁶ (ö.127/745) gibi müfessirlerin benimsediği görüşe göre, bu âyetin rükûda iken yüzüğünü sadaka olarak veren Hz. Ali hakkında indiğini, kendisinin de aynı görüşte olduğunu kaydetmiştir. Şeyh Tûsî'ye göre bu, aynı zamanda Muhammed el-Bâkır, Ca'fer es-Sâdık gibi imamlarla Ehl-i beyt'e mensup diğer âlimlerin görüşüdür.⁸⁷ Diğer yandan Hasan-ı Basrî ve Cübbâî⁸⁸ (ö.303/915) mezkûr âyet "bütün müminler hakkındadır"

81 Taberî, *Câmiü'l-beyân*, c. 8, s. 530-531. Rivayetin isnadı: Taberî > Hannâd b. Serî > Abde > Abdülmelik > Ebû Ca'fer şeklindedir.

82 Kurtubî, *el-Câmi li ahkâmi'l-Kur'ân*, c. 6, s. 207.

Kurtubî, kelimenin çoğul olmasından hareketle burada müminlerin kastedildiği görüşünü Nehhâs'tan nakletmiştir. İbn Abbâs'a atfedilen bir rivayette bu âyetin Ebû Bekir, başka bir rivayette rukuda yüzüğünü sadaka olarak veren Ali b. Ebû Tâlib hakkında indiği nakledilmiştir. Kurtubî, *el-Câmi li ahkâmi'l-Kur'ân*, c. 6, s. 207-208.

83 Abdullah b. Selâm, Resûlullah'a gelerek Kureyza ve Nadir Yahudileri'nden bir topluluğun kendileriyle ilişkiyi kestiklerini ve kendileriyle aynı mecliste oturmamaya yemin ettiklerini, evleri uzak olduğu için Resûlullah'ın ashâbı ile oturup sohbet etmeye imkân bulamadıklarından şikâyetinde bulunması üzerine bu âyet inmiştir. Vâhidî, *Esbâbü-nüzûli'l-Kur'ân*, s. 347-348.

84 Ayyâşî, *Tefsîrü'l-Ayyâşî*, c. 1, s. 357 (Meclisî, *Bihâr*, c. 9, s. 35'ten naklen).

85 Hanefî fakihî ve müfessir olup Cessâs diye meşhurdur; tam adı Ebû Bekir Ahmed b. Ali er-Râzî'dir.

86 Tâbiîn müfessirlerinden olup tam adı Ebû Muhammed İsmail b. Abdurrahman b. Ebî Kerîme el-A'ver es-Süddî el-Kebîr el-Kûfî'dir.

87 Seyyid Murtezâ el-Askerî, *Meâlimü'l-medreseteyn*, Müessesetü'n-Numan, Beyrut 1410/1990, c. 1, s. 308-309.

88 Basra Mu'tezilesi'ne mensup önde gelen kelim, tefsir ve fıkıh âlimli olup tam adı Ebû Ali Muhammed b. Abdülvehhâb b. Sellâm el-Cübbâî'dir.

derken; bir grup âlim, bu âyetin Ubâde b. Sâmit hakkında, diğer bir grup âlim ise Abdullah b. Selam hakkında indiğini ifade etmişlerdir. Zira yahudiler, müslüman oldu diye Abdullah b. Selam'la dostluklarını kesmişlerdi.⁸⁹

Şerîf el-Mürtezâ'ya (ö.436/1044) göre rükuda iken zekât veren sadece Hz. Ali olduğundan bu âyette o kastedilmektedir. Ayrıca bazı âyetlerde⁹⁰ işaret edildiği üzere, "Mümin erkeklerle mümin kadınlar da birbirlerinin velîleridir..."⁹¹ âyetinde, "Allah'ım Ali'yi velî edinene Sen de dost ol!"⁹² rivayetinde de geçtiği gibi "Ali'yi velî edinme" kastedilmiştir.⁹³ Şeyh Tûsî ve Tabersî'ye göre Resûl-i Ekrem'den sonra Hz. Ali'nin imâmetinin sahih olduğuna et-Tevbe, 9/71. âyeti açık bir delildir. Söz konusu âyette geçen velâyet, "buna en layık ve hak sahibi olan" anlamında olduğundan velî kelimesi ile Ali kastedilmiştir.⁹⁴ İlgili âyette geçen وَلِيكُمْ kelimesi, sizin işlerinizi tedbir etmeye en layık ve evlâ kişiyi ifade eder; böyle birine itaat etmek vaciptir. Ayrıca وَالَّذِينَ آمَنُوا ifadesiyle kastedilen Hz. Ali olduğu için onun imâmeti nassla sabittir.⁹⁵ Bu ifadede geçen ism-i mevsûl ve fiil her ne kadar çoğulsa da onunla tekil kastedilmiş, tefhîm ve ta'zim ifade etmek için ilgili kelimelerin cemi şekli kullanılmıştır.⁹⁶

Tabâtabâî de bu âyette yer alan "velî" kelimesi ile kastedilenin "yardımcı" anlamına gelmesinin mümkün olmadığını, dolayısıyla Âl-i İmrân, 3/68, el-Ahzâb, 33/6 ve el-Enfâl, 8/72'de bahsi geçen velî ile et-Tevbe, 9/71'de geçen velî kavramının aynı anlama geldiği şeklindeki Sünnî müfessirlerin yorumlarının doğru olmadığını savunur.⁹⁷ Dolayısıyla Tabâtabâî'ye göre bu âyet Ali b. Ebû

89 Tûsî, *et-Tibyân*, c. 3, s. 559.

90 et-Tahrîm, 66/4; Muhammed, 47/12; el-Ahzâb, 33/6. Bunlar imâmete delil olarak gösterilen âyetlerdendir. "Peygamber, müminlere kendi canlarından daha yakındır..." el-Ahzâb, 33/6 âyetinde peygambere itaatle imama itaat arasında fark yoktur (Mürtezâ, *Nefâisü't-tevîl*, c. 2, s. 206). Allah Resûlü ve Hz. Ali müminlerin iki babası olarak değerlendirilmiştir. Allah nebîlerinden misak almış, imamlar için de misak almıştır. Kummî, *Tefsîrü'l-Kummî*, c. 2, s. 151-152.

91 et-Tevbe, 9/71.

92 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. 4, s. 281.

93 Mürtezâ, *Nefâisü't-tevîl*, c. 2, s. 157-158.

94 Tûsî, *et-Tibyân*, c. 3, s. 558-559; Tabersî, *Mecmaü'l-beyân*, c. 3, s. 363.

95 Tabersî, *Mecmaü'l-beyân*, c. 3, s. 363.

96 Tabersî, *Mecmaü'l-beyân*, c. 3, s. 364.

97 Tabâtabâî, *el-Mizân*, c. 6, s. 6.

Tabâtabâî velâyeti "tekvinî/hakîkî velâyet" ve "teşriî velâyet/itibârî velâyet" şeklinde ikiye ayırır. Tekvinî/hakîkî velâyet, Allah Teâlâ'nın müminlerin işlerine dair kanunları, hidayeti, irsad ve tevfiği kapsar ve Allah bunları kendisine izafe eder. Peygamberlere mahsus velâyet ise

Tâlib hakkında inmiştir;⁹⁸ zira rükûda iken zekât veren odur. Burada Sünnîler tarafından yöneltilen *وَالَّذِينَ آمَنُوا* ifadesinde zamirin çoğul olmasının bu görüşe aykırı düştüğü, dolayısıyla bu âyetle sadece Ali b. Ebû Tâlib'in kastedildiği yorumunun yanlış olduğu eleştirisi karşısında Tabâtabâî, el-Mümtehine 60/1,⁹⁹ el-Bakara 2/215 ve el-Bakara 2/274'de nüzül sebebi olan kişiler tek oldukları hâlde, onların yaptıkları fiilden bahsedilirken çoğul kalıpların kullanılmasını kendi görüşüne delil olarak gösterir.¹⁰⁰ Son olarak Tabâtabâî, "Hz. Ali'nin rükûda iken verdiği şeyin sadaka olduğu, dolayısıyla buna zekât denmeyeceği" şeklindeki itiraza da değinir. O, mutlak sadakaya ve Allah yolunda yapılan harcamaya zekât denmesinin mahzuru olmadığını belirtir.¹⁰¹

İmâmiyye'nin iddiasına göre, müslümanlar "velâyet" in ne demek olduğunu anlayamadılar. Bunun üzerine Allah Teâlâ, Resûlüne, namazı, zekâtı, orucu ve haccı açıkladığı gibi velâyeti de ashâbına açıklamasını emretti. Resûl-i Ekrem'in göğsü bu emir karşısında daraldı; zira o bu emri alan bazı müslümanların mürtet olmalarından ve kendisini tekzib etmelerinden endişe etti. Bu hâlde iken Resûlullah, Rabbine müracaat etti. Allah Teâlâ da şu âyeti vahyetti: "Ey Resûl! Rabbinden sana indirilene tebliğ et. Eğer bunu yapmazsan O'nun elçiliğini yapmamış olursun. Allah seni insanlardan koruyacaktır. Doğrusu Allah, kâfirler topluluğuna rehberlik etmez."¹⁰² Bunun üzerine Resûl-i Ekrem, Allah

---

teşriî velayettir. el-Ahzâb, 33/6, 36; en-Nisâ, 4/59, 105, el-Cuma, 62/2, el-Mâide, 5/49'da geçtiği üzere bu, kanun koymayı, hakka çağırmayı, ümmeti eğitmeyi, onlara hükmetmeyi ve aralarında hüküm vermeyi kapsar. Allah Teâlâ, "ümmete yardımcı olma anlamındaki velâyet" i ise Hz. Peygamber'e nisbet etmemiştir. Bu durumda Hz. Peygamber'in velâyeti Allah'ın teşriî velâyetinin şumûlüne girer; bu sebeple Resûl-i Ekrem'e itaat en-Nisâ, 4/59, el-Ahzâb, 33/36'da ifade edildiği üzere farzdır. Tabâtabâî, *el-Mizân*, c. 6, s. 12-13.

98 Tabâtabâî, müslüman olan bir grup yahudinin Hz. Peygamber'e "Sizden sonra velimiz ve vasîm kim olacak" diye sorduklarını, bunun üzerine bu âyetin indiğini Küleynî'den nakleder. Ayrıca Tabâtabâî'nin ifade ettiğine göre Şeyh Sadûk *el-Burhân* ve *Gâyetü'l-merâm*'da "dilenciye rükûda iken Hz. Ali'nin zekât verdiği dair rivayetler" i Muhammed Bâkır'a nisbet ederek kaydetmiştir. Tabâtabâî, *el-Mizân*, c. 6, s. 16.

99 "Ey iman edenler! Eğer benim yolumda savaşmak ve rızamı kazanmak için çıkmışsanız, benim de düşmanım, sizin de düşmanınız olanlara sevgi göstererek, gizli muhabbet besleyerek onları dost edinmeyin" (el-Mümtehine 60/1) âyeti ashâbtan Hafîb b. Ebû Belta hakkında inmiştir.

100 Tabâtabâî, *el-Mizân*, c. 6, s. 11.

101 Tabâtabâî, *el-Mizân*, c. 6, s. 14.

102 el-Mâide 5/67.

Teâlâ'nın emrini açıkça ilan etti ve Gadîr-i Hum¹⁰³ gününde Hz. Ali'nin velâyetini müminlere bildirdi. Hz. Peygamber, bu maksatla insanları namaza çağırıyor, orada bulunanların bulunmayanlara Ali'nin velâyetini tebliğ etmesini emretti.¹⁰⁴

Öte yandan Taberî, el-Mâide 5/67. âyetin nüzül sebebi¹⁰⁵ ile ilgili olarak müfessirlerin görüş ayrılığına düştüklerini belirtir.¹⁰⁶ Taberî'nin belirttiğine göre Hz. Âişe'nin "*Resûlullah vahiyden bazısını gizlemiştir* diyen Allah Teâlâ'ya büyük bir iftira atmış olur; zira âyette¹⁰⁷ ona indirilen her vahyi tebliğ etmesi emredilmektedir" görüşü nakledilmiştir.¹⁰⁸ Kurtubî de bu âyetin belli bir kişi ve mesele ile ilgili olmayıp umum ifade etmesinin daha uygun olduğu kanaatinde dir.¹⁰⁹ Taberî ve Kurtubî, Resûlullah'ın ashâbından çekindiği için Ali'nin ve-

103 Mekke ile Medine arasında Cuhfe mevkiine 4 km. uzaklıkta bir yer olup Şîi fırkalar nezdinde Hz. Peygamber tarafından Hz. Ali'nin imametinin ashâba ilan ediliği yer olarak tanınır. Bu sebeple Şîa tarihinde önemli bir yer tutar. Geniş bilgi için bk. Fığlalı, "*Gadîr-i Hûm*," *DİA*, c. 13, s. 279-280; Adnan Demircan, *Hz. Ali'nin Hilafet Hakkı Meselesinde Gadîr-i Hum Olayı*, İstanbul 1996, s. 16-91.

104 Küleynî, *el-Kâfi*, c. 1, s. 289.

105 "Peygamberlik görevi sebebiyle göğsünün daraldığını, insanlardan kendisini yalanlayanların çıkacağını düşünerek Resûlullah'ın endişelenmesi sebebiyle bu âyetin indirildiği"ni merfû bir hadis olarak Vâhidî, Hasan-ı Basrî'den nakleder. Ayrıca Vâhidî, bu âyetin Ebû Saidî'l-Hudrî'den Gadîr-i Hûm günü Ali hakkında indiğine dair rivayeti de zikreder (Vâhidî, Ebû'l-hasan Ali b. Ahmed b. Muhammed en-Nisâburî, *Esbâbü-nüzûli'l-Kur'ân*, Dârü'l-meyman, Riyad 2005/1426, s. 351). İbn Ebî Hâtim, "Gadîr-i Hûm günü" ifadesine yer vermeden Hz. Ali hakkında indiğini belirtir. Bk. İbn Ebî Hâtim, Ebû Muhammed Abdurrahman b. Muhammed b. İdris, *Tefsîrû'l-Kur'ânî'l-azîm: müsneden an Resûlillah s. a.v. ve's-sahâbe ve't-tâbiin*, tahk.: Es'ad Muhammed et-Tayyib, Mektebetü Nizâr Mustafa el-Bâz, Mekke 1997/1417, c. 3, s. 1172; İbn Asâkir, Ebû'l-Kâsım Sikatüddin Ali b. Hasan b. Hibetullah, *Târîhu medîneti Dımaşk*, tahk.: Muhibbüddin Ebi Said Ömer b. Garame el-Amravî, Dârü'l-fikr, Beyrut 1996/1417, c. 62, s. 238; Ebû'l-Fazl Celâleddin Abdurrahman b. Ebî Bekr es-Suyûtî, *ed-Dürrü'l-mensûr fi't-tefsîri'l-me'sûr*, Dârü'l-fikr, Beyrut 1983, c. 3, s. 117.

106 Taberî, *Câmiü'l-beyân*, c. 8, s. 570.

Bu görüşlerden biri, Resûlullah(s) bir ağacın altında uyumakta iken kılıcını çekerek onu öldürmeye niyetlenen bir Arabî sebebiyle indiğidir. Bazıları de Resûlullah'ın Kureyş'ten korktuğunu, bu âyetin inmesi ile onların zararından emin olduğunu ileri sürmüşlerdir. Taberî, *Câmiü'l-beyân*, c. 8, s. 570.

107 el-Mâide, 5/67.

108 Taberî, *Câmiü'l-beyân*, c. 8, s. 571.

109 Bu âyetin İslam'ın ilk zamanlarında Resûlullah'ın Kureyş'ten çekinmesi sebebiyle indiği, el-Enfâl 8/64. âyetin inzali ile birlikte bu endişesinin giderildiği, ayrıca Resûlullah'ın vahiyden birşey gizlemesinin mümkün olmadığına delalet etmemektedir. Kurtubî, *el-Câmi li ahkâmi'l-*

layetini tebliğden kaçındığı, ancak âyetle uyarılması üzerine onu vâsî ilan ettiği şeklindeki Şîî yorumlara yer vermemişlerdir.

Öte yandan Şeyh Tûsî bu âyetin¹¹⁰ sebab-i nüzülü hakkında dört görüşün¹¹¹ olduğuna dikkat çeker. Tabersî de Mâide sûresinin 67. âyetinin tefsirinde, Tusî'nin bu âyetle ilgili yukarıda zikrettiğimiz görüşlerini tekrarlamıştır. Bu hususta başka yorumlar da bulunmaktadır.¹¹² Ayyâşî'nin tefsirinde naklettiği rivayete göre İbn Abbâs ve Câbir b. Abdullah, "Allah Teâlâ bu âyette Resûlullah'a Ali'yi insanlara kendisinden sonra halife olarak belirlemesini ve onun velâyetini haber vermesini emretmiş, Resûlullah ise Kureyş'in kendisini yalanlamasından korkmuştur. Bunun üzerine Allah Teâlâ bu âyeti indirmiştir. Âyetin hükmü gereğince Allah Resûlü, Gadîr-i Hûm günü Ali'nin velâyetini ilan etmiştir."¹¹³ Ayrıca Tabersî, Ali'nin velâyetine delalet eden başka rivayetler ve farklı isnadlar da zikreder. Onun İbn Abbas'a dayandırdığı bir rivayete göre, bu âyet Ali hakkında inmiştir. Bu sebeple Resûl-i Ekrem, Ali'nin elini tutarak "Ben kimin mevlâsı isem Ali de onun mevlâsıdır"¹¹⁴ buyurmuş ve Allah'ım! Onun velâyetini kabul edene Sen velî ol, ona düşmanlık edene Sen de düşman ol" diye dua etmiştir.¹¹⁵

Tabâtabâî "Eğer bunu yapmazsan O'nun elçiliğini yapmamış olursun..."

Kur'ân, c. 6, s. 228.

110 el-Mâide, 5/67.

111 Bunlardan ilki, bir bedevinin Allah Resûlü'nü öldürmeye kalkışması, ancak Allah Teâlâ'nın, Resûl-i Ekrem'i koruması sayesinde, bedevinin elinden kılıcı düşürerek buna muvaffak olmaması üzerine bu âyetin indiğidir. İkinci görüş ise peygamber olarak gönderilen Resûlullah'ın Kureyş'ten korktuğu, bu âyetle korkusunun giderildiğidir. Üçüncü görüş Hz. Âişe'ye isnad edilen rivayete göre, bu âyetle Resûlullah'ın korktuğu için vahiyden bazıları gizlediği şeklindeki vehmi gidermenin kastedildiğidir. Dördüncü görüşe göre, Muhammed el-Bâkır ve Ca'fer es-Sâdık'ın ifade ettiği üzere, Allah Teâlâ, Resûl-i Ekrem'e Ali'yi kendisinden sonra halife olarak nasbetmesini vahyedince Resûlullah, ashâbından bir grubun kendisine zorluk çıkarmalarından korkmuş, bunun üzerine emrini yerinde getirmede Resûl-i Ekrem'i cesaretlendirmek için Allah Teâlâ bu âyeti indirmiştir. Tûsî, *et-Tibyân*, c. 3, s. 587-588.

112 Tabersî, *Mecmaü'l-beyân*, c. 3, s. 372.

113 Ayyâşî, *Tefsîrü'l-Ayyâşî*, c. 1, s. 357 (Meclisî, *Bihâr*, c. 9, s. 35 ve İbn Bâbeveyh, *Burhân*, c. 1, s. 483'den naklen); es-Seyyid Muhsin Emîn, *A'yânü'ş-Şîa*, Dârü't-taârüfü li'l-matbûât, Beyrut 1406/1986, c. 1, s. 290.

114 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. 1, s.s 84, 118, 119, 152; c. 4, s. 281; Tirmizî, *Menâkıb*, 19; İbn Mâce, *Mukaddime*, 11.

115 Tabersî, *Mecmaü'l-beyân*, c. 3, s. 382; İbn Mâce, *Mukaddime*, 11.

âyetinde¹¹⁶ Resûlullah'ın vurgulu bir şekilde uyarıldığı konunun, dinin genel hükümlerinin tebliği olamayacağını uzun uzun tartışmıştır. O, netice itibarıyla bu âyetin Ali'nin velâyeti hakkında indiğini ve Allah Teâlâ'nın peygamberine bu mesajı tebliğ etmesini emrettiğini, Sünnî ve Şîî kaynaklarda geçen rivayetlerin de bunu doğruladığını ifade eder. O zamana kadar Resûlullah'ın "insanlar amcasının oğlunu tutuyor" diye suçlamalarından çekindiğini, bu sebeple bu emrin tebliğini devamlı ertelediğini, en sonunda sadedinde olduğumuz âyet inince onu Gadîr-i Hûm'da ashâbına tebliğ ettiğini ve "*Ben kimin mevlâsı isem Ali de onun mevlâsıdır*"¹¹⁷ buyurduğunu ileri sürer.¹¹⁸

Küleynî'nin İmam Muhammed el-Bâkır'dan naklettiğine göre, Hz. Ali'nin velâyetini Resûl-i Ekrem değil bizatihi Allah Teâlâ farz kılmıştır.¹¹⁹ Nitekim Resûlullah'ın sağlığında ashâbına Hz. Ali'yi "Emiru'l-müminîn" diye selamlamalarını emrettiği nakledilmiştir.¹²⁰ İmâmiyye'ye göre müminler namaz, oruç, zekât, hac gibi farzlara nasıl inanıyorlarsa Ali'nin ve onun soyundan gelecek olan imamların imâmetine de inanmaları öylece farzdır. Bundan dolayı zamanın imamını tanımadan ölen kimsenin câhiliyye üzerine ölmüş olduğu kabul edilmektedir. Şu hâlde Ali'nin velâyetini kabul etmeyen ashâb, tâbiîn kısaca Ehl-i sünnet'in tamamı câhiliyye üzerine vefat etmiş demektir. Bu emir gökten gelmiş, Hz. Ebû Bekir ve Ömer tereddüt ettiklerinde "bu emir sizden mi, Allah'tan mı?" diye sormuşlar, Resûlullah "Allah'tan ve benden" buyurarak bunun herşeyden evvel Allah'ın bir emri olduğunu onlara ifade etmiştir.¹²¹

Hülâsa Şîî âlimler, delil olarak ileri sürdükleri rivayetlerle Resûl-i Ekrem'den sonra Hz. Ali'nin vasî¹²² ve imam olduğunu ısrarla savunmuşlardır. Kanaatimizce Hz. Ali'nin vasî ve kendisinden sonra halife olduğu Resûlullah(s) tarafından Gadîr-i Hûm'da ve diğer yerlerde ashâba bildirilmiş olsaydı, Hz.

116 el-Mâide, 5/67.

117 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. 1, ss. 84, 118, 119, 152; c. 4, s. 281; Tirmizî, *Menâkıb*, 19; İbn Mâce, *Mukaddime*, 11.

118 Tabâtabâî, *el-Mizân*, c. 6, s. 48; Ayyâşî, *Tefsîrü'l-Ayyâşî*, c. 1, s. 356 (Meclisî, *Bihâr*, c. 9, s. 34; İbn Bâbeveyh, *Burhân*, c. 1, s. 482'den naklen); c. 1, s. 360 (Meclisî, *Bihâr*, c. 9, s. 207; İbn Bâbeveyh, *Burhân*, c. 1, s. 489'dan naklen).

119 Küleynî, *el-Kâfi*, c. 1, s. 289.

120 Küleynî, *el-Kâfi*, c. 1, s. 292.

121 Küleynî, *el-Kâfi*, c. 1, s. 292.

122 Seyyid Mürtezâ el-Askerî, Hz. Ali'nin ashâb ve tâbiîn arasında vasî diye bilindiğine dair şiirlerden ve sözlüklerden deliller zikreder. Askerî, *Meâliümü'l-medreseteyn*, c. 2, s. 224-225.

Ebû Bekir'in halife seçilmesi sürecinde, Hz. Ömer'in altı kişilik bir grubu belirleyip aralarından şûra ile birini halife seçmeleri esnasında, bu nass mutlaka gündeme gelirdi. Öyle ki İbn Hişam'ın *es-Sîre*'si, İbn Sa'd'ın *et-Tabakât*'ı ve Taberî'nin *Târih*'i gibi ilk dönem İslam tarihi kaynaklarında Hz. Peygamber'in bu mevkide konakladığı bildirilmekle yetinilmiş, Şîa'nın iddia ettiği gibi onun Ali'nin imametini ve vasî olduğuna dair bir konuşma yaptığından bahsedilmemiştir.¹²³ Ayrıca Hz. Osman şehid edildiğinde yeni halife konusunda ashâb görüş ayrılığına düşmüşlerdir. İbn Teymiyye'nin (ö.728/1328) dikkat çektiği gibi, en gerekli yerde mevcut bir nassın hatırlanmaması ve gündeme gelmemesi düşünülemez. Bu nassın bırakın mütevatir olmasını, ilim ehlinde hiçkimse onu sahih bir isnadla nakletmemiştir.¹²⁴ Âdet, insanların alâka ve dürtülerinin, naklinden uzak durmayacakları hâdiselerin gizlenmesini imkânsız gördüğünden¹²⁵ Hz. Ali'nin vasî ve halife olduğuna dair haberin mütevatir olması gerekirdi. Ayrıca Şîa'nın varlığını iddia ettiği ve ilim ehlinin nakletmediği bu nass icmaya aykırıdır, dolayısıyla reddedilir.¹²⁶

7. Tamamlanan Nimetin ve Son İnen Farzın Ali b. Ebû Tâlib'in Velâyeti Olduğuna Dair Rivayetler

el-Kâfi'de Muhammed el-Bâkır'ın "Farzlar birbiri ardınca iniyordu; velâyet son inen farzdır, farzlar kemâle erdirildiği için başka farz inmeyecektir. Bunun için Allah Teâlâ "...Bugün size dininizi ikmal ettim, üzerinize nimetimi tamamladım ve sizin için din olarak İslâm'ı beğendim..."¹²⁷ buyurdu, şeklindeki sözüne yer verilmiştir.¹²⁸

Taberî herşeyden önce bu âyette geçen "*Bugün size dininizi ikmal ettim*" ifadesinin yorumunda müfessirlerin ihtilaf ettiklerine dikkat çeker. Bu yorumlar-

123 Geniş bilgi için bk. Fığlalı, "Gadîr-i Hûm" *DÎA*, c. 13, s. 279.

124 Ebû'l-Abbas Takıyyüddin Ahmed b. Abdülhalim İbn Teymiyye, *Minhâcü's-sünneti'n-Nebeviyye fi nakzi kelâmi's-Şîati'l-kaderiyye*, tahk.: Muhammed Reşad Salim, Mektebetü dâri'l-urube, yy., ts., c. 7, s. 437-441.

125 Özer, *Sünneti ve Hadisi Yeniden Düşünmek İbn Teymiyye Örneği*, Pınar Yay., İstanbul 2004, s. 208 (İbn Teymiyye, *Mecmûatü resâli'l-müniriyye*, c. 3, s. 119'dan naklen).

126 Şîi âlim Allâme Hillî'nin (ö.726/1325) *Minhâcü'l-kerâme fi isbâti'l-imâme* adlı eserine karşı İbn Teymiyye *Minhâcü's-sünne en-Nebeviyye fi nakdi kelâmi's-Şîati'l-kaderiyye* adlı eserini yazmıştır.

127 el-Mâide, 5/3.

128 Küleynî, *el-Kâfi*, c. 1, s. 289.

dan biri "Bugün size farzları, hadleri, size olan emir ve yasaklarımı, helal ve haramları, Kur'ân'da âyet olarak indirerek tamamladım; Resûlümün dilinde gönderdiğim vahiyle onları size açıkladım" şeklindedir. Allah Teâlâ, din işlerinize dair ihtiyaç duyacağınız bütün delilleri belirleyip tamamladı. Bundan sonra bunlara ilave bir şey gelmeyecektir.¹²⁹ Taberî'nin İbn Cüreyc'den naklettiğine göre, bu âyet indikten sonra Allah Resûlü seksen bir gün daha yaşamıştır.¹³⁰ Taberî bu husustaki diğer görüşleri de zikretmiştir; ancak bunların hiçbirinde Hz. Ali'nin velâyetinden söz edilmemektedir.

Zemahşerî ise bu âyeti "Düşmanlarınıza karşı sizi üstün kıldım; helal ve haramların neler olduğunu; şeriatı, kıyas kaidelerini, ictihad usullerinin belirlenmesi türünden ihtiyaç duyduğunuz şeyleri size bildirip tamamladım. Fetihle birlikte Mekke'ye girmeniz, câhiliyyenin yıkılması, sizinle birlikte hiçbir müşrikin artık hacedememesi ve Kâbe'yi çıplak tavaf edememeleri gibi hususlarla size olan nimetimi tamamladım. Ya da din ve şeriatleri kâmil hâle getirerek size olan nimetimi ikmal ettim"¹³¹ şeklinde yorumlamıştır. Görüldüğü gibi Zemahşerî de Şîa'nın bu âyete dayandığı iddialara yer vermemiştir.¹³²

Bu âyetle ilgili Şîi müfessirlerin yorumları ise tabiatıyla farklıdır. Nitekim Ayyâşî, son inen farzın Hz. Ali'nin velâyeti olduğunu, bundan sonra Resûlullah vefat edinceye kadar farz inmediğini ifade eden görüşü Muhammed el-Bâkır'dan nakletmiştir. Ca'fer es-Sadık'a nisbet edilen rivayette ise o, "Ali'nin velâyeti" tabirini ekleyerek bu âyeti okumuştur.¹³³ Bu sebeple Ayyâşî, Ali'nin velâyetini kabul etmedikçe kişinin namaz, zekât, oruç, hac gibi farz ibadetlerinin kabul edilmeyeceğini yine Muhammed el-Bâkır'dan nakletmiştir.¹³⁴ Şeyh Tûsî ve Tabersî ise ilgili âyette geçen "Bugün size dininizi tamamladım" ifadesi ile ilgili üç görüşün olduğunu vurgular. Bunlardan ilki İbn Abbas, Süddî el-Kebîr gibi müfessirlerin çoğunluğunun benimsediği görüş olup "Size farzları, hadleri, emir ve yasaklarımı, helal ve haram olan şeylerin neler olduğunu in-

129 Taberî, *Câmiü'l-beyân*, c. 8, s. 79-80.

130 Taberî, *Câmiü'l-beyân*, c. 8, s. 81.

131 Zemahşerî, *Keşşâf*, c. 2, s. 196.

132 Zemahşerî, *Keşşâf*, c. 2, s. 280. Kurtubî, Mekke döneminde sadece namazın farz kılındığını, Medine döneminde ise diğer farzların bildirildiğini, son farzın hac olduğunu kaydetmiştir. Müminlerin düşmanları helak edilmiş, İslâm diğer dinlere galip gelmiştir. bk. Kurtubî, *el-Câmi li ahkâmi'l-Kur'ân*, c. 6, s. 61-62.

133 *el-Mâide*, 5/3. *أَلَيْسَ أَكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ بِلَايَةِ عَلِيٍّ وَأَتَمَّمْتُ عَلَيْكُمْ نِعْمَتِي وَرَضَيْتُ لَكُمْ الْإِسْلَامَ دِينًا*

134 Ayyâşî, *Tefsîrü'l-Ayyâşî*, c. 1, s. 321-322 (İbn Bâbeveyh, *Burhan*, c. 1, s. 444'den naklen).

dirdiğim âyetlerle bildirip tamamladım” anlamıdır. Bu günden sonra, nesih yoluyla bu hususlarda ne bir fazlalık ne de bir noksanlık olacaktır.¹³⁵ Bu âyet, Arefe günü Veda Haccı sırasında nazil olmuştur. İbn Abbas ve Süddî el-Kebîr’den nakledildiğine göre Resûlullah’a mezkûr âyetin nâzil olduğu bu günden sonra ferâiz, helal ve haramlarla ilgili başka bir âyet inmemiştir.¹³⁶ Muhammed el-Bâkır ve Ca’fer es-Sâdık’tan nakledildiğine göre bu âyet, Resûlullah’ın Ali’yi insanlara vasî olarak belirlemesinden sonra, Veda haccı dönüşü Gadir-i Hûm mevkiinde inmiştir ve Allah’ın indirdiği son farzdır.¹³⁷ Ebû Said el-Hudrî’ye atfedilen rivayette ise Resûlullah “Dinini ve nimetini tamamlayan Allah en büyüktür. Risalet görevimden ve benden sonra Ali’inin velâyetinden Allah razı olmuştur. Ben kimin mevlâsı isem Ali de onun mevlâsıdır, Allahım! Ali’yi velî edinenin Sen de velîsi ol, ona düşmanlık edene Sen de düşman ol, ona yardım edene Sen de yardım et, ona yardımı kesenden Sen de yardımını kes!” diye dua etmiştir.¹³⁸ Bu sebeple Tabâtabâî, Ali’nin velâyet ve vasîliğinin emredilen son farz olduğunu, Resûlullah’ın Ali hakkında “Benim yanımdaki yerin Hârûn’un Mûsâ yanındaki mevkii gibidir” dediğini,¹³⁹ Gadir-i Hum’da Ali için ashâbından beyat aldığını ifade eden ve Ebû Hüreyre’ye isnad edilen bir rivayete yer verir.¹⁴⁰

Sonuç olarak pek çok Şîî kaynaktan geçen ve yukarıda zikrettiğimiz rivayetleri ve buna dayandırılan görüşleri bir bütün hâlinde değerlendirdiğimizde, ashâbına güvenemediği için kendisini azapla tehdit eden âyet inmeden evvel Resûlullah’ın Ali’nin velâyetini tebliğ etmede tereddüt gösterdiğinin ya da Resûlullah’ın bundan ictinab ettiği suçlamalarının iddia edildiğini görürüz. Oysa Hz. Peygamber hakkındaki bu iddia ve suçlamalar, peygamberlerde bulunması vâcib olan sıfatlardan *tebliğ* ve *emanetsıfatları* ile bağdaşmamaktadır.

135 Tabersî, *Mecmaü'l-beyân*, c. 3, s. 273.

136 Tûsî, *et-Tibyân*, c. 3, s. 435; Tabersî, *Mecmaü'l-beyân*, c. 3, s. 273. Said b. Cübeyr ve Katâde’den nakledilen Taberî’nin de tercih ettiği bu husustaki ikinci görüş ise bu âyette kastedilen anlam “haccın tamamlandığı”dır. Bu âyet “Haram belde olan Mekke’de müminler olarak müşrikler bulunmadan haccınızı eda ediyorsunuz” demektir. Üçüncü görüş “düşmanlarınıza galip geldiniz” şeklinde olup bu Zeccâc’a atfedilmiştir. Tabersî, *Mecmaü'l-beyân*, c. 3, s. 274.

137 Tabersî, *Mecmaü'l-beyân*, c. 3, s. 274.

138 Tabersî, *Mecmaü'l-beyân*, c. 3, s. 274.

139 Tabâtabâî, *el-Mizân*, c. 5, s. 194. Bu hadisin Sünnî hadis kaynakları için bk. Buhârî, Fezâilü ashâbî’n-nebî, 9, Megâzî, 78; Müslim, Fezâilü’s-sahâbe, 30-31.

140 Tabâtabâî, İbn Megâzilî’nin *el-Menâkıb* isimli eserini kaynak olarak gösterir. Tabâtabâî, *el-Mizân*, c. 5, s. 195.

Bu sebeple Allah Teâlâ'dan aldığı ve bütün ümmeti ilgilendiren bu derece önemli bir meseleyi ihtiva eden bir emri Resûlullah'ın ümmetinden gizlemesi, itikadî olarak problemlidir ve düşünülemez; zira bu peygamberlik müessesesine güveni temelinden sarsar. Allah Resûlü, Hz. Ali ve oğulları Hasan, Hüseyin ve diğer imamlar, imamlara atfedilen bu ve benzeri aşırı görüşlerden berîdirler. Bu görüşler, gulâta mensup olan, Allah'ın Kitâbı'na ve sünnete muhalif kimse-lerin sözlerinden ibarettir.¹⁴¹ Ayrıca Allah'ın kendilerinden razı olduğunu ifade ettiği¹⁴² ashâb-ı kirâmı güvenilmez diye nitelemek ağır bir ithamdır. Kanaati-mizce “Bugün size dininizi ikmal ettim”¹⁴³âyetinin “Hz. Ali'nin velâyeti” ile alâkası yoktur. Ayrıca “Ben kimin mevlâsı isem Ali de onun mevlâsıdır”¹⁴⁴ şek-lindeki hadiste geçen “mevlâ” ve velî kelimeleri hilâfet anlamına değil dost, efendi ve arkadaş anlamlarına gelir, destek ve sevgi ifade eder. Nitekim mevlâ ve velî kelimeleri âyetlerde de aynı anlamda kullanılmıştır.¹⁴⁵ Ayrıca bu hadis, Gadir-i Hum mevkiinde değil, Büreyde b. Husayb e-Eslemî (ö.63/683) gibi bazı sahâbîlerin Yemen seferi (10/631-632) esnasında, Hz. Ali'nin sert tutumunu Resûl-i Ekrem'e şikâyet etmeleri üzerine Hz. Peygamber tarafından Ali'yi teselli etmek için söylenmiştir.¹⁴⁶ Dolayısıyla bu rivayetin Ali'nin imametine değil faziletine işaret ettiği yorumu daha isabetlidir.¹⁴⁷ Hz. Mûsâ ve Hârûn misali ile ilgili hadiste ise Resûl-i Ekrem'le Hz. Ali arasında nübüvvet yakınlığının müm-kün olmadığı ifade edilerek neseb ve vekâlet yakınlığı söz konusu edilmiştir. Sefer dolayısıyla Medine halkını bir süre idare etme şeklinde, Hz. Peygamber'in Ali'nin yanı sıra başka sahâbîleri de vekîl bıraktığı bilinmektedir. Doğrusu el-Mâide sûresinin 5/67. âyetinin Gadir-i Hum mevkiinde nâzil olduğu hususu

141 Salah Abdülfettah, *Küleynî*, s. 164.

142 el-Feth, 49/18.

143 el-Mâide 5/3. Buhârî'de yer alan hadiste, bu âyetin Cuma gününe denk gelen Arefe gününde indirildiği tasrih edilmiştir. el-Buhârî, “Tefsîru sûreti'l-Mâide”, 2.

144 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. 1, ss. 84, 118, 119, 152; c. 4, s. 281; Tirmizî, Menâkıb, 19; İbn Mâce, Mukaddime, 11.

145 Muhammed Fuad Abdülbaki, “velî” ve “mevlâ” mddeleri, *el-Mu'cemü'l-müfrehes li-ayâti'l-Kur'âni'l-hakîm*, el-Mektebetü'l-İslâmiyye, İstanbul 1982; Arent Jean Wensinck, “velî” ve “mevlâ” md, *Mu'cemü'l-müfrehes li-elfâzi'l-hadîsi'n-nebevî: Concordance et indices de la tradition musulmane*, Çağrı Yay., İstanbul 1986.

146 Tirmizî, Menâkıb, 20; İbn Küteybe, *Te'vilü muhtelifi'l-hadîs*, neşr.: Zührî en-Neccâr, Kahire 1386/1966, s. 42; İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye fi garîbi'l-hadîs*, neşr.: Mahmûd Muhammed et-Tanâhî, Kahîre 1383/1963, c. 5, s. 228.

147 Kurtubî, *el-Câmi li ahkâmi'l-Kur'ân*, c. 1, s. 184.

tartışmalıdır.¹⁴⁸ Sünnî müfessirlerin çoğunluğuna göre bu âyet çok önce indirilmiştir. Dahası siyak ve sibakı bu âyetin Yahudi ve Hıristiyanlarla ilgili olduğunu göstermektedir.¹⁴⁹ Bütün bunlar dikkate alındığında mezkûr âyette geçen velâyetin imâmet mânasına geldiği görüşü, temeli olmayan bir iddiadan ve aşırı yorumdan ibarettir.¹⁵⁰

8. İtaat Edilmesi Emredilen Emir Sahiplerinin Ali b. Ebû Tâlib ve Diğer İmamlar Olduğuna Dair Rivayetler

Küleynî'nin kaydettiği başka bir rivâyete göre Muhammed el-Bâkır, "Ey iman edenler! Allah'a, Resûlüne ve sizden olan emir sahiplerine itaat edin!"¹⁵¹ âyetinde geçen "emir sahipleri"nin "mâsum imamlar" olduğunu belirtmiştir.¹⁵² Ayrıca Ca'fer es-Sâdık ve Ebû'l-Hasan er-Rızâ (Ali b. Mûsâ) "Emanetleri ehline verin"¹⁵³ âyetinden maksadın mâsum imamlar olduğunu, hayatta olan imamın kendisinden sonra gelecek olan imama emaneti (imâmet) tevdi ettiğini, yanında olan her şeyi kendisinden sonraki imama verdiğini ifade etmiştir.¹⁵⁴

Taberî, en-Nisâ, 4/59' dageçen "emir sahipleri"nin "umerâ" olduğuna dair rivayetleri sıralamıştır.¹⁵⁵ O, Abdullah b. Abbas'ın (ö.68/687) görüşü şeklinde, bu âyetin Resûlullah'ın seriyye komutanı olarak gönderdiği Abdullah b. Huzâfe b. Kays hakkında indirildiğini ya da tâbîn müfessirlerinden Süddî el-Kebîr'e dayandırarak içlerinde Hâlid b. Velîd ve Ammar b. Yâsir gibi sahâbîlerin bulunduğu bir seriyyede geçen hâdise üzerine nâzil olduğunu¹⁵⁶ nakletmiştir. Taberî, Übey b. Ka'b'a dayandırılan bir rivayete göre, "emir sahipleri" tabiri ile kastedilenin "sultanlar" ya da "âlim ve fakîhler" olduğuna dair görüşe de

148 Vâhidî bu âyetin hicretin onuncu senesi, Veda hacı sırasında Cuma günü ikindiden sonra Allah Resûlü Adba isimli devesinin üstünde Arafat'ta vakfede iken indiğini nakleder. Vâhidî, *Esbâbü-nüzûli'l-Kur'ân*, s. 334.

149 Râzî, *Tefsîr*, c. 12, s. 42-49.

150 Râzî, *Tefsîr*, c. 12, s. 24-26.

151 en-Nisâ, 4/59.

152 Küleynî, *el-Kâfi*, c. 1, s. 276.

153 en-Nisâ, 4/59.

154 Küleynî, *el-Kâfi*, c. 1, s. 276-277.

155 Taberî, *Câmiü'l-beyân*, c. 7, s. 176.

156 Vâhidî, *Esbâbü-nüzûli'l-Kur'ân*, s. 296.

yer vermiştir.¹⁵⁷ Zemahşerî'ye göre "emir sahipleri"nden maksat "ümerâ-i hak" olup zalim olan emirlerden Allah ve Resûlü uzaktır.¹⁵⁸ Nitekim hadiste "Bana itaat eden Allah'a itaat etmiş olur, bana isyan eden Allah'a isyan etmiş olur; benim görevlendirdiğim emire itaat eden bana itaat etmiş, ona karşı gelen bana karşı gelmiş olur" buyurulmuştur.¹⁵⁹

Şîî müfessirlerden Şeyh Tûsî ve Tabersî ise bu âyette geçen "emir sahipleri" ile ilgili olarak iki farklı görüşün olduğunu vurgulamışlardır: Bunlardan ilki, Ebû Hüreyre ve İbn Abbâs'tan rivayet edilen görüş olup bunlar "ümerâ"dır. Mücâhid, Hasan-ı Basrî, Atâ b. Ebû Rebâh¹⁶⁰ (ö.114/732) ve bir grup müfessirin benimsediği görüşe göre bunlar "ulemâ"dır. Bununla beraber Şeyh Tusî ve Tabersî, "Muhammed el-Bâkır ve Ca'fer es-Sâdık'tan gelen rivayete dayanarak "Ashabımız bunlardan farklı bir görüşü benimsemiştir; emir sahipleri Ehl-i beyt'ten olan imamlar"dır demiştir.¹⁶¹ Ayrıca mezkûr müfessirler, "Allah Teâlâ, Resûlüne itaati farz kıldığı gibi mâsum imamlara itaati de farz kılmıştır. Allah ismet sahibi olmayan birine mutlak olarak itaat edilmesini farz kılmaz. İmamların bâtnları, zâhirleri gibidir, onların yanlış yapmayacaklarından ve çirkin şeyi emretmeyeceklerinden emin olunmuştur. Bu özellikler ümerâ ve ulemâda bulunmaz. Allah, kendisine âsi olan, söz ve fiillerinde çelişkiye düşen birine itaat edilmesini emretmesinden uzaktır"¹⁶² görüşünü dile getirmişlerdir. Tabâtabâî ise itaat edilecek emir sahiplerinin fâsık olmamalarının şart olduğu ile ilgili rivayetleri sıralamış, anlaşmazlık hâlinde meselenin Allah'a ve Resûlü'ne götürülmesi gerektiğine dair açıklamaları zikretmiştir. O, dinin emirlerini yerine getirirse bile "Şunu niye böyle yaptı?" şeklinde kişinin Allah Resûlü'ne itirazının onu müşrik yapacağına dair Muhammed el-Bâkır'ın görü-

157 Taberî, *Tefsîr*, c. 7, s. 177-178.

Kurtubî'nin naklettiğine göre Câbir b. Abdullah, Mücâhid, Dahhâk ve Mâik b. Enes "ülû'l-emr"i fukahâ ve ulemâ olarak tefsir etmişlerdir. Kurtubî bu tabirle imamların kastedildiğine ilişkin Şîa'ya ait görüşün isabetli olmadığını delilleri ile ortaya koyar. Kurtubî, *el-Câmi li ahkâmi'l-Kur'ân*, c. 5, ss. 249-252.

158 Zemahşerî, *Keşşâf*, c. 2, s. 95.

159 Buhârî, Cihâd ve siyer, 109; Ahkâm 1; Müslim, İmâre, 33, *el-Câmiu's-sahîh*, Çağrı Yay., İstanbul 1992.

160 Tâbiîn devri muhaddis ve müfessirlerinden olup tam adı Ebû Muhammed Atâ b. Ebû Rebâh'tır.

161 Tûsî, *et-Tibyân*, c. 3, s. 236; Tabersî, *Mecmaü'l-beyân*, c. 3, s. 114; Ayyâşî, *Tefsîrü'l-Ayyâşî*, c. 1, s. 276 (Meclisî, *Bihâr*, c. 7, s. 62; İbn Bâbeveyh, *Burhân*, c. 1, s. 382'den naklen)

162 Tûsî, *Tibyân*, c. 3, s. 236; Tabersî, *Mecmaü'l-beyân*, c. 3, s. 114.

şüne yer vermiş ve imamlara mutlak itaatin lüzumuna dikkat çekmiştir. Tabâtabâî, “ülü'l-emr”in kim olduğu konusunda, bunlar “Hulefâ-yi râşidîn, ordu komutanları, âlimler” şeklinde üç görüşün olduğunu belirtmiştir.¹⁶³ Ayrıca Tabâtabâî ilgili âyetin tefsirinin sonunda Ca'fer es-Sâdık'ın Fâtiha sûresinde geçen “nimet verdiklerinin yoluna ilet” ifadesini de “velâyet” diye açıklamıştır.¹⁶⁴

Diğer yandan Ayyâşî, bu âyetin Hz. Ali hakkında indiğini açıkça ifade eder. Şîî râvi Ebû Basîr Muhammed el-Bâkır'a bu âyetle ilgili bir soru yönelterek Ehl-i sünnet müfessirlerinin “Allah Teâlâ'nın Ali'nin ve Ehl-i beyt'e mensup diğer imamların isimlerinin zikretmesine ne engel vardı?” şeklinde itiraz ettiklerini dile getirmiştir. Muhammed el-Bâkır bu itiraza karşı Allah Teâlâ'nın namazların rekatleri, tavafta sayının yedi olması gibi hususları da açıklamayıp bunların tafsilatını Resûlüne bıraktığını hatırlatarak cevap vermiştir.¹⁶⁵ Başta da değindiğimiz gibi İbnü'r-Râvendî, çoklarının imamın mâsum olması gerektiğine delil olarak almadığı bu âyeti de delil göstererek imamın mâsum olmasının şart olduğunu iddia eder.¹⁶⁶

Görüldüğü gibi “emir sahipleri” ile kastedilen, ekseriyetin görüşüne göre umerâ ve ulemâ iken çoğu İmâmî âlim, geliştirdikleri imâmet teorisini destekleyecek şekildebu ifadeyi “Ehl-i beyt'ten olan mâsum imamlar” diye yorumlamışlardır.

9. Kur'ân İlimlerinin Ali b. Ebû Tâlib ile Diğer Mâsum İmamlara Has Olduğuna Dair Rivayetler

Kitâbü'l-hücce bölümünde Küleynî, Kur'ân âyetlerinin anlamlarını ve Kur'ân ilimlerini tamamenihata etmenin mâsum imamlara özgü olduğunu, dahası imamların sadece Kur'ân'ı değil daha önce nâzil olan Tevrat, İncil ve Zebur'u da bildiklerini, bu kitapların tamamının imamlara intikal ettiğini ifade eden rivayete de yer vermiştir.¹⁶⁷ Buradaki problem Küleynî'nin, ilgili rivayetle bü-

163 Tabâtabâî, *el-Mizân*, c. 3, s. 392.

164 Tabâtabâî, *el-Mizân*, c. 4, s. 401- 414.

165 Ayyâşî, *Tefsîrü'l-Ayyâşî*, c. 1, s. 276.

166 Mürtezâ, *Nefâisü't-tevîl*, c. 2, s. 80.

Meclisî, imamların mâsum olması gerektiğine dair rivayetleri sıralar. Meclisî, *Bihâr*, c. 25, ss. 191-211.

167 Küleynî, *el-Kâfi*, c. 1, s. 227.

yük sahâbîlerin bile bundan mahrum olduğunu savunmasıdır. Ca'fer es-Sâdık, kendisine Tevrat, İncil ve diğer peygamberlere inen sahîfe ve kitapları nereden bildiğini soran Büreyh'e, bu kitapların peygamberlerden kendilerine miras kaldığını, peygamberlerin okudukları gibi bu kitapları okuduklarını ve onların söyledikleri gibi söylediklerini belirtmiştir. Ayrıca Ca'fer es-Sâdık, kendisine sorulan bir soruya "Bilmiyorum" diye cevap veren birini Allah Teâlâ'nın yer yüzünde *hüccet* yapmayacağını haber vermiştir.¹⁶⁸ Ca'fer es-Sâdık'a nisbet edilen bu rivayet, Şîa'ya göre imamların ilmî seviyesini göstermektedir. Dahası Fudayl b. Yâser'in rivayet ettiğine bakılırsa Ca'fer es-Sâdık, İmam Ali'de bin peygamberin sünnetinin bulunduğunu haber vermiştir. Zira Hz. Âdem ile birlikte yeryüzüne indirilen ilim ortadan kaldırılmamıştır.¹⁶⁹

Küleynî, Muhammed el-Bâkır'ın "Kur'an'ı Allah Teâlâ'nın indirdiği tertiple topladığını iddia eden kimsenin yalancı olduğuna, bunu ancak Ali b. Ebû Tâlib'in ve ondan sonra gelen imamların topladığına ve indirildiği şekilde onu ezberledikleri" ne dair bir sözünü nakletmiştir.¹⁷⁰ Diğer bir rivayet "Vasîlerden başka hiçbir kimse Kur'an'ın bütün zâhir ve bâtın anlamlarını bildiğini iddia edemez" şeklindedir.¹⁷¹ Bunlardan başka Tabersî, "Resûlullah'tan sonra en faziletli ve Kur'an'ı en iyi bilen kimsenin Ali olduğu"na ilişkin Ca'fer es-Sâdık'a atfedilen bazı görüşlere yer vermiştir.¹⁷²

Burada üzerinde durulması gereken ilk husus, bu rivayetlerde geçen "Kur'an'ın cem'i" ifadesinin ne anlama geldiğidir. "Kur'an'ın cem'i Kur'an'ın ezberlenmesi, bütün anlamlarının ve delâletlerinin zâhiriyle bâtınıyla kavranması olmalıdır.¹⁷³ Yukarıda *el-Kâfi*'den naklettiğimiz rivayette, açıktır ki söz konusu özellikler sadece Hz. Ali'ye ve diğer imamlara tahsis edilmekte ve Kur'an'ı tamamen cem ve hufzedelerin Hz. Ali ve diğer mâsum imamlar olduğu iddia edilmektedir. Hatta Şîi kaynaklarda yer alan bazı rivayetlerde elimiz-

168 Küleynî, *el-Kâfi*, c. 1, s. 227

İmamların bütün meleklerin, peygamberlerin ilimlerini bildikleri; bütün dilleri konuştuıkları ile ilgili rivayetler için bk. Meclisî, *Bihâr*, c. 25, ss. 159-179, 190-193.

169 Küleynî, *el-Kâfi*, c. 1, s. 222.

170 Küleynî, *el-Kâfi*, c. 1, s. 228.

171 Küleynî, *el-Kâfi*, c. 1, s. 228.

172 Tabersî, *Mecmaü'l-beyân*, c. 6, s. 54; *Ayyâşî*, *Tefsîrü'l-Ayyâşî*, c. 2, s. 236 (İbn Bâbeveyh, *Burhân*, c. 2, s. 303; Meclisî, *Bihâr*, c. 9, s. 82-83'den naklen).

173 Salah Abdülfettah, *Küleynî*, s. 133.

de mevcut Kur'an'ın eksik olduğu, Resûlullah'ın bizatihi Hz. Ali'ye yazdırdığı kitabın¹⁷⁴ Mehdi el-Muntazar tarafından ortaya çıkarılacağı ileri sürülmüştür. Şîa içinde pek taraftarı olmasa da *el-Kâfi* gibi temel Şîi hadis kaynaklarının en önemlisi olan bir eserde kaydedilen¹⁷⁵ ve Kur'an'ın korunmuşluğuna muhalif bu türden rivayetlerin kesinlikle reddedilmesi gerekir. Hz. Ali'nin Kur'an'a ve Kur'an ilimlerine vukûfiyeti müsellemlerle beraber, ilginçtir ki bu rivayette diğer râşid halifelerden ve Abdullah b. Mes'ud, Übey b. Ka'b, Muaz b. Cebel, Zeyd b. Sâbit, "Tercümânü'l-Kur'an" diye nitelenen Abdullah b. Abbas gibi sahâbilerden hiç bahsedilmemektedir. Ali b. Ebû Tâlib ile oğulları Hasan ve Hüseyin hariç, diğer imamlar ashâb kuşağından sonra gelmiş olmalarına rağmen Kur'an ilimleri konusunda imamlara atfedilen nitelikler, ashâbın ileri gelen müfessir ve fakîhlerinden esirgenmektedir. Bu tutum, söz konusu sahâbîlerin ve diğer müfessirlerin çabalarını ve bu alandaki hizmetlerini inkâr etmektir. Bu şekilde ilmi tek bir kişiye veya zümreye tahsis etmek doğru değildir.

10. Dosdoğru Yolun Ali b. Ebû Tâlib'in Velâyeti Olduğuna Dair Rivayetler

Şîa'ya göre ashâbın çoğu, Allah ve Resûlü emrettiği hâlde, vasî olan Hz. Ali'ye hilafeti vermeyerek "dosdoğru yol"dan ayrılmış; muhalif, zalim ve âsi olmuşlardır. Onlara göre istikamet üzere olan yegâne mezheb Şîa'dır; zira Şîa, imâmeti ve vasiyeti kabul etmiş,¹⁷⁶ bunu kabul etmeyenleri de âsi ve zalim olarak nitelemiştir.¹⁷⁷ Bu sebeple *el-Kâfi*'de tahrir edilen bir rivayette, "üzerinde dosdoğru yürünmesi teşvik edilen yol"un "Hz. Ali'nin velâyeti" olduğu belir-

174 Bu kitabı/sahîfeyi Resûlullah'ın Hz. Ali'ye yazdırdığı iddia edilmiştir (Necâşî, *Ricâl*, s. 360; Muhammed Ali Mehdevirâd, *Tedvînü'l-hadîs inde Şîati'l-İmâmiyye*, Tahran 2010, s. 52-53). Ancak ayrıca Fâtıma mushafından söz edilmektedir. Rivayetlere bakılırsa Hz. Peygamber'in vefatından sonra çok üzülen Fatıma'yı teselli etmek için onun evinde Ali'ye yazdırılmıştır. Kimin yazdırdığı ile ilgili Allah Teâlâ, Cebrail, Resûlullah veya melek şeklinde farklı ve çelişik rivayetler vardır. Ali'nin sahîfesi ile Fatıma mushafının aynı kitap olduğu ifade edilmektedir (Küleynî, *el-Kâfi*, 1, 241). Bununla birlikte rivayetler (Meclisî, *Bihâr*, c. 26, s. 18) arasında ve muhtevası ile ciddi tearuzlar bulunmaktadır. Buna rağmen Küleynî'nin kaydettiği bu rivayet sahih olarak değerlendirilmiş, Şîi ricâl kitaplarında râvilerinin sika olduğu ifade edilmiştir. Mehdevirâd, *Tedvînü'l-hadîs inde Şîati'l-İmâmiyye*, s. 377-609.

175 Küleynî, *el-Kâfi*, c. 1, s. 241.

Hz. Ali'ye atfedilen *câmia* ve *cefr* ile ilgili olarak bk. İbrahim Kutluay, *İmâmiyye Şîasi'na Göre Cerh ve Ta'dîl*, Rağbet Yay., İstanbul 2011, ss. 76-77.

176 Salah Abdülfettah, *Küleynî*, s. 129.

177 Salah Abdülfettah, *Küleynî*, s. 129.

tilmiştir.¹⁷⁸ Yunus b. Ya'kub'un ismi zikredilmeyen bir râvi kanalıyla Muhammed el-Bâkir'dan naklettiğine göre imam, "Şayet doğru yolda gitselerdi, bu hususta kendilerini denememiz için onlara bol su verirdik..."¹⁷⁹ âyetinin anlamı ile ilgili olarak, "Eğer Emirü'l-müminîn Ali b. Ebû Tâlib'in ve onun soyundan gelen vasîlerin yolu üzere gitseler ve onların emir ve yasaklarına uyarak itaat etselerdi kalplerine iman içirirdik" yorumunda bulunmuştur. Ayrıca o, buâyette bahsi edilen "tarîk" kelimesinden maksadın Hz. Ali'nin ve ondan sonra gelen vasîlerin velâyetine iman etmek¹⁸⁰ olduğunu ifade etmiştir.

Taberî, mezkûr âyette geçen "tarîk" kelimesine "hak ve istikamet yolu", "kulluk" ve "din" gibi anlamlar vermiştir.¹⁸¹ Taberî'nin naklettiğine göre, İbn Abbas istikameti "taat", Mücâhid "İslâm yolu, hak yol", Said b. Cübeyr¹⁸² (ö.94/713 ?) "din", Katâde "iman ve ittikâ etmek" olarak açıklamıştır.¹⁸³ Zemahşerî'ye göre söz konusu âyet cinlerle ilgilidir. Bu âyet, cinlerin ilk atası olan İblis'in Allah'ın emrine itaat etmeyip secdeden kaçınmasına atıfta bulunmaktadır. İblis ve diğer cinler, Allah Teâlâ'ya ibadet ve itaat üzerine olsalardı rızıkları artırılırdı.¹⁸⁴ Bu kelimeyi "Hak, iman ve hidayet yolu" şeklinde tefsîr eden Kurtubî ise söz konusu âyete "Kâfirler iman etselerdi dünyada rızıklarını genişletirdik" anlamı vermiştir.¹⁸⁵ Diğer Sünnî müfessirler de benzer görüşlere yer vermişlerdir.¹⁸⁶

Şîî müfessirlerden Şeyh Tûsî, bu âyete "aklın Allah'a kulluğa çağırıldığı hak

178 Küleynî, *el-Kâfi*, c. 1, s. 220.

179 el-Cin, 72/16.

180 Küleynî, *el-Kâfi*, c. 1, s. 220.

181 Taberî, *Câmiü'l-beyân*, c. 23, s. 335.

182 Tabiînden olup tefsir ve hadis rivayetleri ile tanınır. Tam adı Ebû Abdullah Said b. Cübeyr b. Hişâm el-Esedî'dir.

183 Taberî, *Câmiü'l-beyân*, c. 23, s. 335-336.

184 Zemahşerî, *Keşşâf*, c. 6, s. 230.

185 Kurtubî, *el-Câmi li ahkâmi'l-Kur'ân*, c. 29, s. 18.

186 Meselâ İbn Kesîr'in (ö.774/1373) naklettiğine göre, bu âyette geçen "tarîk" kelimesini Dahhâk "İslam yolu" olarak açıklamıştır. Bu sebeple İbn Kesîr, âyetin mânasını "bu yol üzere dosdoğru olsalar ve buna devam etselerdi" diye tefsir etmiştir (İbn Kesîr, *Tefsîrü Kur'âni'l-azîm*, c. 4, s. 432). Beyzâvî ise bu kelimeye "ideal yol" anlamı vermiş, âyette suyun zikredilmesini ise "Rızkın su ile yakın alakası sebebiyledir. Öyle ki, geçim ve rızıkta genişliğin yanında, suyun âyetin indiği dönemde yaşayan Araplar nezdindeki fevkalâde değerine dikkat çekilmiştir" diye yorumlamıştır. Ebû Saîd Nasirüddin Abdullah b. Ömer b. Muhammed el-Beyzâvî, *Envârü't-tenzîl ve esrârü't-te'vîl*, Şirket-i Sahafiye-i Osmaniye, İstanbul 1884, c. 5, s. 400.

yol üzerine dosdoğru olmak” mânası vermiş ve müfessirlerin çoğunluğunun bu âyeti “Akıl sahipleri hidayet yolu üzerine dosdoğru olsalar ve hidayet yolunun gereklerini yerine getirselerdi mükâfatlandırılırlar ve kendilerine bol su verilirdi” diye açıkladıklarını ifade etmiştir.¹⁸⁷ Görüldüğü gibi Şeyh Tûsî, söz konusu âyette geçen “tarîk” kelimesine “Ali’nin ve ondan sonra gelen vasîlerin velâyetine iman etme” gibi bir anlam vermemektedir. Diğer bir Şîî müfessir Tabersî, bu âyetle ilgili olarak “İnsanlar ve cinler iman yolu üzerine istikamet sahibi olsalardı...” yorumunda bulunmuştur. Ayrıca İbn Abbas ve Süddî bu âyette Mekkeli müşriklerinin kastedildiğini, buna göre âyetin anlamının “onlar iman edip hidayet üzere olsalardı, bu hususta kendilerini denememiz için onlara bol su verirdik” şeklinde olduğunu beyan etmişlerdir.¹⁸⁸ Tabâtabâî de bu âyette geçen “tarîk”ı “İslam yolu” olarak açıklamış, bu yol üzere dosdoğru gitmenin lüzumuna işaret etmiş ve bunu, “İslâm’ın gerektirdiği Allah’a ve âyetlerine imanda sebat etme” diye açıklamıştır. Ne var ki o söz konusu âyetin Hz. Ali hakkında indiğine temas etmemiştir.¹⁸⁹

11. Sonuç

En mümeyyiz iki vasfı imâmet ve gaybet doktrini olan İmâmiyye, imâmetin dinin asıllarından olduğunu ve Ali b. Ebû Tâlib’in imâmet ve velâyetini (Hz. Peygamber’den sonra vasî ve meşru halife) iddia eder. İmâmetin tamamen Hz. Ali’nin ve Ehl-i beyt’in hakkı olduğunu ortaya koymak için özellikle Muhammed el-Bâkır ve Ca’fer es-Sâdık gibi imamlara Şia tarafından birtakım haberler (ahbâr) nispet edilmiş, bu suretle taraftarlar ikna edilmeye çalışılmıştır. Bazı Şîî âlimler, başta Hz. Ali ve mâsum olduklarını iddia ettikleri diğer imamlarla ilgili görüşlerini ispat edebilmek, imamların fevkalâde mevkiilerini delillendirebilmek için öncelikle konu ile hiç alâkası olmayan âyetleri bile delil olarak kullanmış; âyetlere, bağlamla alâkası olmayan, âyetin iniş sebebiyle örtüşmeyen

187 Tûsî, *et-Tibyân*, c. 6, s. 99.

188 Tabersî, *Mecmaü'l-beyân*, c. 10, s. 239.

Küfür yolu üzerinde olanlara imtihanlarını daha da zorlaştırmak için bol rızık verileceği yorumu da yapılmıştır. Tabersî, bu âyetin nâzil olduğu zamanda Mekke’ye yedi sene yağmur yağmadığını belirterek bu sebeple Mukâtil’in mezkûr âyete “Mekke’nin putperestleri iman ve istikamet üzerine olsalardı dünyada onlara bol yağmurlarla genişlik ve rızık verirdik” anlamını verdiğini, ayrıca onun hayrın ve rızkın yağmurla gerçekleştiği görüşünü de zikretmiştir. Tabersî, *Mecmaü'l-beyân*, c. 10, s. 239.

189 Tabâtabâî, *el-Mizân*, c. 20, s. 36.

birtakım bâtinî anlamlar yükleyerek onları şahit olarak göstermişlerdir. Görüşlerini desteklemek maksadıyla zaman zaman sebeb-i nüzûl olarak imamlar lehine bazı rivayetleri zikretmeyi de ihmal etmemişlerdir. İmamlara nisbet edilen ahbâr ile imamlar beşer üstü bir konumda gösterilmeye çalışılmıştır. İmâmetin iman esaslarından sayılması, Kur'an'da bir temeli olmadığı hâlde imamların Allah tarafından belirlendiğinin iddia edilmesi ve mâsum sayılması, İslâm öncesi Fars ve Irak bölgesinde yaşayan Arâmî toplumlarında görünen "yarı tanrı kral inancı"nın etkilerini akla getirmektedir. İlk halife Hz. Ebû Bekir, Ehl-i sünnet tarafından "Resûlullah'ın halifesi" diye adlandırılmış, diğerlerine ise "müminlerin emiri" denilerek ilahî vasıflarının olmadığı vurgulanmıştır. Ayrıca Allah Kur'an'da açıkça gaybî kendinden başka hiçbir kimsenin bilemeyeceğini¹⁹⁰ ancak insanlar arasından seçip razı olduğu resulünün ancak Kendisi bildirirse bilebileceklerini¹⁹¹ Hz. Peygamber'in bile gaybî bilme iddiasında olmadığını açıkça beyan etmesine¹⁹² rağmen "mutlak olarak" imamların geçmişi, şu anı ve geleceği bildikleri iddiası, *ahbâr* formu altında Şiî hadis mecmularında yer almıştır; ancak bu görüşleri Kur'an'la bağdaştırmak mümkün değildir.

Şîa kaynaklarında yer alan Hz. Ali'nin velâyetine ve vasî olduğuna dair rivayetleri temel alarak, Resûlullah'a verdikleri sözlerinde durmayıp Ali'nin ve Ehl-i beyt'ten gelen diğer imamların vasî olduğunu kabul etmedikleri iddiasıyla -bazı sahâbîler hariç- neredeyse bütün ashâb ve tâbiîni fîsk, zulüm hatta irtidat ile suçlama yoluna gitmiştir. Bazı Şiî kaynaklarda -pek az sahâbî hariç- diğer ashâb Hz. Ali'ye karşı gizli bir cephe almış gibi gösterilmiştir. Hz. Ali'nin onların bu niyet ve tavırlarını bildiği hâlde sessiz kalmasını izah edebilmek için "takıyye" anlayışına başvurulmuştur.

Çalışmamızda Küleynî'nin *Kitâbü'l-Hüccce* başlığı altında Hz. Ali'nin imâmetine delil olarak gösterilen rivayetlerin akabinde delil sadedinde zikrettiği âyetlerin, Sünnî müfessirler tarafından -birkaç rivayet istisna tutulursa- Şiî müfessirler gibi yorumlanmadığını tesbit ettik. Bununla beraber araştırmamızda yer verdiğimiz tefsirlerden özellikle Taberî, âyetlerin tefsiri ile ilgili selefe ait bu konudaki neredeyse bütün görüşleri zikrettiğinden -görüşler arasında varsa- âyetin Hz. Ali hakkında indiği ya da ona delalet ettiği şeklindeki yorumları da kaydetmeyi ihmal etmemiştir. Bilhassa Şeyh Tûsî ve Tabersî gibi Şiî müfes-

190 el-Enâm, 6/59; en-Neml, 27/65.

191 el-Cin, 72/26, 27.

192 el-En'âm, 6/50; el-A'râf, 7/188.

sirler, Sünnî müfessirlerin yaptığı üzere İbn Abbas gibi ashâbdan; Hasan-ı Basrî, Dahhâk, Mücâhid, Süddî, İkrime gibi tâbiînden olan müfessirlerin görüşlerine öncelikle yer vermişler, “ashâbımızın görüşü” diyerek ilgili âyetin Hz. Ali’ye delalet ettiği ya da onun hakkında nâzil olduğu şeklindeki yorumları genellikle ilgili âyetin tefsirinin sonunda “âyetle ilgili rivayetler” kısmında zikretmeyi tercih etmişlerdir.

Kitâbü'l-hücce kısmında “Hz. Ali’nin vasî olduğu”, “onun velâyetinin (imâmet) bizzat Allah ve Resûlü tarafından emredildiği”ni isbat etmeye yönelik olarak Küleynî’nin kaydettiği rivayetlere konu olan ya da delil olarak zikredilen âyetler, en iyimser ifade ile aşırı tevellere maruz kalmıştır. İmâmet teorisini desteklemeye ve temellendirmeye yönelik genellikle Muhammed el-Bâkır ve Ca’fer es-Sâdık’a isnad edilen bu görüşlerin -Sünnî tefsirlerde olduğu gibi- çoğu Şîî tefsirlerde de benimsenmediği görülmüştür. Ayrıca bu tür görüşlerin ve *ahbârın* gerçeği yansıtmadığının yegâne delili, Sünnî tefsirler değildir; öyle olsaydı mezkûr âyetlerin yorumunda Şîî tefsirleri esas alarak aynı argüman Şîî âlimler tarafından da ileri sürülebilirdi. Şu var ki ashâb ve tâbiîn dönemi müfessirlerin yorumlarında mâsum imamlara atfedilen bu yorumları destekleyecek veriler bulunmamaktadır. Dahası ilk dönem Şîî tefsirler bile Muhammed el-Bâkır ve Ca’fer es-Sâdık’a atfedilen yorumlara, söz konusu ettiğimiz âyetlerin tefsirinde pek az yer vermişlerdir. Bu durumda İmâmiyye’nin elinde en temel dayanakları olan *el-Kâfi* ile diğer kaynaklarda geçen imamlara ait *ahbâr* kalmaktadır. *Kütüb-i Erbaa*’daki *ahbâr* ise Ahbârîler nezdinde haber-i vâhid bile olsalar kat’idir; zira onlar için yegâne ölçü bunların mâsum imamlara ait olmasıdır. Ancak *Kütüb-i Erbaa*’ rivayetlerinin kat’i olduğu konusunda Usûlîler’in farklı düşündüğünü biliyoruz. Usûlîler’e göre son tahlilde bunlar âhâd haberlerdir ve zan ifade ederler. O hâlde âhâd haberler itikatta kullanılmadığı gibi “karînelerle desteklenmedikçe” fûrû-i fıkhîta da kullanılmaz.

Hz. Ali hakkında iddia edilen nassın ashâb tarafından Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer ve Hz. Osman’ın halife olarak belirlenmesi esnasında mutlaka hatırlanması ve gündeme getirilmesi, ayrıca imâmeti nasla belirlenmişse Hz. Ali’nin ve çevresinin en azından bunu dile getirmeleri ve itirazda bulunmaları gerekirdi. Ne Ali’den ne de Ehl-i beyt mensuplarından böyle bir hatırlatma ve itiraz nakledilmemiştir. İlim ehlinden hiçkimsenin sahih bir isnadla nakletmediği ve varlığı ileri sürülen bu nass, icmaya da aykırı düşmektedir. Ayrıca âdet, insanların alâka ve eğilimlerinin naklinden uzak durmayacakları hâdiselerin gizlenmesini imkânsız görür. Şu hâlde bütün bir imâmet teorisini zannî rivayetlere bina etmek; Hz. Ali’nin imâmetine, delaleti sarîh olmadığı bizzat Şeyh Müfîd gibi Şîî

âlimler tarafından da itiraf edilen söz konusu âyetleri zorlama tevillerle iddialarına delil göstermek, bunları Hz. Ali ile tahsis etmek sadece Şiî bir yorum ve tercihten ibarettir. Dahası evrensel bir dinin yöneticilerinin tek bir aileden olmasını şart koşturmak, İslâm'ın evrenselliğine uygun olmadığı gibi bunu tarihî gerçeklerle bağdaştırmak da zordur.

Sonuç olarak Hz. Ali'in vasî ilan edildiğine, onun ve Ehl-i beyt imamlarının yegâne meşru imam olduklarına dair ifrat ve âyetleri tahrif derecesindeki yorumların gerçeği yansıtmadığı, dolayısıyla *el-Kâfi*'nin "Hüccet" bölümünde yer alan buna dair rivayetlere itimat edilemeyeceği söylenebilir. Şu hâlde ihtilaflı konularda ve bilhassa itikâdî meselelerde en sağlam yol, sübütü ve sıhhati tartışmalı rivayetleri değil Kur'an'ı esas almak, Kur'an'ın açık hükümleriyle çelişen rivayetlerle amel etmemektir. Kur'an'da eksiklik bulunduğu dair görüşlere, Kur'an'a aykırı, çelişkili ve uydurma rivayetlere yer vermesi, mecruh râvilerden rivayette bulunması, *Kitâbü'l-Hüccet* başlığı altında, Kur'anî prensiplerle bağdaşmayan, sarih akla ve nakle uygun olmayan ve söylemiş olmaları ihtimali bulunmayan bazı sözlerin Resûlullah'a ve imamlara atfedilmesigibi hususlar *el-Kâfi*'nin güvenilirliğini sarsmıştır.

Kaynakça

- Abdülbâki, Muhammed Fuad, *el-Mu'cemü'l-müfehres li-ayâti'l-Kur'âni'l-hakîm*, el-Mektebetü'l-İslâmiyye, İstanbul 1982.
- Abdünnâzir, Muhsin, *Mes'ebetü'l-imâm*, Beyrut 1983.
- Âlûsî, Ebû's-Senâ Sehâbeddîn Mahmûd b. Abdullâh b. Mahmûd. (ö.1270/1854) *Ruhü'l-meânî fî tefsîri'l-Kur'âni'l-azîm ve's-seb'i'l-mesânî*, tsh. Muhammed Hüseyin Arab, Dârü'l-fîkr, Beyrut 1997/1417.
- Askerî, Murtezâ, *Meâlimü'l-medreseteyn*, Müessesetü'n-Nu'man, Beyrut 1410/1990.
- Aydın, M. Akif, "İmâmet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul 2000, c. 22, s. 204-205.
- Ayyâsî, Ebû'n-Nasr Muhammed b. Mesud(ö.320/932), *Tefsîrü'l-Ayyâsî*, tahk.: Haşim Resuli Muhalatî, Müessesetü'l-a'lemi li'l-matbuât, Beyrut 1991/1411.
- Bezzâvî. Ebû Saîd Nasrüddin Abdullah b. Ömer b. Muhammed (ö.685/1286), *Envârü't-tenzîl ve esrârü't-te'vîl*, Şirket-i sahafiye-i Osmaniye, İstanbul 1884.
- Bozan, Metin, *İmâmiyye'nin İmâmet Nazariyyesinin Teşekkül Süreci*, İSAM Yay., İstanbul 2009.
- Buhârî, Muhammed b. İsmâil, *el-Câmiu's-sahîh*, Çağrı Yay., İstanbul 1992.
- Demircan, Adnan, *Hz. Ali'nin Hilafet Hakkı Meselesinde Gadir-i Hum Olayı*, İstanbul, 1996.
- Ebû Dâvud, Süleyman b. Eş'as b. İshak el-Ezdî Ebû Dâvud es-Sicistânî (ö.275/889) *Sünen*, Çağrı Yay., İstanbul 1413/1992.
- Emin, es-Seyyid Muhsin, *A'yânü's-Şîa*, Dârü't-taârüfi li'l-matbuât, Beyrut 1406/1986.
- Fadlî, Abdülhâdî, *Usûlü'l-hadîs*, Câmiatü'l-âlemiyyeh li'l-ulûmi'l-İslâmiyye, Londra, Dârü müverrihu'l-Arabî, Beyrut 1414/1993.
- Fığlalı, Ethem Ruhi, *İmâmiyye Şîası*, Selçuk Yay., Ankara 1984.

- , "Gadîr-i Hûm" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul 1996, XIII, 279-280.
- Gleave, Robert, *Scriptualist İslâm The History and Doctrines of Akhbârî Shi'î School*, Leiden, Boston 2007.
- Hâkim, Ebû Abdullah İbnü'l-Beyyi Muhammed Hâkim en-Nisâburî, (ö.05/1014), *el-Müstedrek ale's-Sahihayn*, Dârü'l-kütübi'l-ilmîyye, Haydarabad 1915.
- Hakyemez, Cemil, *Şîa'da Gaybet İnanç ve Gâib On İkinci İmam*, İSAM yay. İstanbul 2009.
- Hillî, İbnü'l-Mutahhar Cemalüddîn el-Hasen b. Yusuf b. Ali Allâme (ö.726/1325), *Nehcü'l-hak ve keşfü's-sıdk*, tahk.: Aynullah el-Hasenî Urmevî, Dârü'l-hicre, Kum 1986/1407.
- İbn Asakir, Ebü'l-Kâsım Sikatüddin Ali b. Hasan b. Hibetullah (ö.571/1176), *Târîhu medîneti Dimaşk*, tahk.: Muhibbüddin Ebi Said Ömer b. Garame el-Amravî, Dârü'l-fikr, Beyrut 1996/1417.
- İbn Bâbevevh, Ebû Cafer Sevîh Saduk Muhammed b. Ali b. Hüsevin. (ö.381/991) *Kamal al-din wa-tamam al-ni'mah: perfection of faith and completion of divine favour*, trans. by Sayyid Athar Husain S.H. Rizvi, Ansariyan Publications, Kum 2011/1432.
- , *Kemâlü'd-dîn ve temâmü'n-ni'me*, Müessesetü'n-neşri'l-İslâmî, Kum 1984.
- İbn Ebû Hâtim, Ebû Muhammed Abdurrahman b. Muhammed b. İdris (ö.327/938), *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-azîm: müsneden an Resulillah s.a.v. ve's-sahâbe ve't-tâbiîn*, tahk.: Es'ad Muhammed et-Tayyib, Mektebetü Nizâr Mustafa el-Bâz, Mekke 1997/1417.
- İbn Kesîr, Ebü'l-Fida İmadüddin İsmail b. Ömer (ö.774/1373), *Tefsîrü Kur'âni'l-azîm*, Dâru ihyai'l-kütübi'l-Arabiyye, Kahire ts.
- , *Tefsîrü Kur'âni'l-azîm* (muhtasar), Dârü İbn Hazm, Beyrut 2000/1420
- İbn Küteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim, *Te'vîlü muhtelifi'l-hadîs*, nşr. Zührî en-Neccâr, Kahire 1386/ 1966.
- İbn Mâce, Ebû Abdullah Muhammed b. Yezid er-Rebeî el-Kazvinî (ö.273/887) *Sünenü İbn Mâce*, Çağrı Yay., İstanbul 1992/1413.
- İbnü'l-Esîr, Ebü's-Saadat Mecdüddin Mübarek b. Muhammed İbnü'l-Esîr (606/1210), *en-Nihâye fi Garibi'l-hadîs*, nşr: Mahmûd Muhammed et-Tanâhî, Kahire1963/1383.
- İbn Tevmiyye, Ebü'l-Abbas Takıvvüddin Ahmed b. Abdülhalim İbn Tevmiyye (ö.728/1328), *Min-hâcü's-sümmeti'n-Nebeviyye fi nakzi kelâmi's-Şiati'l-kaderiyye*, tahk.: Muhammed Reşad Salim, Mektebetü dâri'l-urube, y.y., t.y.
- Kandemir, M. Yaşar, "Ali" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul 1989, c. II, s. 375-378.
- Kohlberg, Etan, "From Imâmiyya to Ithna Ashariyya", *Belief and Law in Imami Shiism* içinde XIV. makale, Variourum Reprints, London 1991, s. 521-534.
- , "An Unusual Shi'î isnad", *Belief and Law in Imami Shiism* içinde VIII. makale, Variourum Reprints, London 1991, s. 142-149.
- , "Imam and Community in the Pre-Ghavba Period", *Authoritu and political culture in Shi'ism*, edit. Said Amir Arjomand, State University of New York, Albany 1988.
- Kummî, Ebü'l-Hasan Ali b. İbrahim, tahk.: Tayyib el-Müsevî el-Cezâirî, *Tefsîrü'l-Kummî*, Mektebetü'l-Hüdâ, yy., ts.
- Kurtubî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed el-Ensârî (ö.671/1273), *el-Câmi li ahkâmi'l-Kur'ân*, tahk.: Abdürrezzâk el-Mehdî, Dâru kütübi'l-Arabî, Beyrut 1997/1418.
- Kutluay, İbrahim, *İmâmiyye Şîası'na Göre Cerh ve Ta'dîl*, Rağbet Yay. İstanbul 2011, s. 76-77.
- , "İmâmiyye Şîası'na Göre Haber-i Vâhidin Hücciyeti Problemi (Şeyhü't-Tâife et-Tûsî Öze-linde)", *Marife*, Konya 2014, y. 14, s. 2, Yaz 2014), s. 63-84.
- Kuzudişli, Bekir, *Şîa'da Hadis Rivayeti ve İsnad*, BSR Yay., İstanbul 2011.
- Küleynî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Ya'kub (ö.329/939), *el-Uşûl mine'l-Kâfi*, tahk.: Ali Ekber el-Ğifârî, Dârü sa'b-Dâru't-teâruf, Beyrut 1401/1981.
- Lalani, Arzina R., *Early Shi'î Thought The Teaching of Imam Muhammad al-Baqir*, I 13, I.B. Tauris, London-New York, 2000.
- Madelung, Wilferd, "Imâma" *The Encyclopedia of Islam (EI²)*, E.J. Brill, Leiden 1971, c. 3, s. 1163-1169.

- , "İmâmete", *The Encyclopedia of Religion (ER)*, edit. Mircea Eliade, The Macmillan Co., New York 1987, c. 7, s. 114-119.
- Mâlik b. Enes, Ebû Abdullah el-Asbahi el-Himyeri (ö.179/795), *el-Muvattâ*, Çağrı Yay., İstanbul 1992/1413.
- Mâzenderânî, Ebû Ca'fer Reşidüddin Muhammed b. Ali İbn Şehrâşûb (588/1192), *Menâkibü Ali b. Ebî Tâlib*, Kum 1379.
- Meclisî, Muhammed Bakır b. Muhammed Takî b. Maksud Ali (ö.1110/1698-99), *Bihârü'l-envâri'l-câmia li-düreri ahbâri'l-eimmeti'l-ethâr: el-adl ve'l-mead*, Müessesetü'l-vefa, Beyrut 1983/1403.
- Mehdevirâd, Muhammed Ali, *Tedvînü'l-hadîs inde Şiati'l-İmâmiyye*, Tahran 2010.
- Moezzi, Muhammed Amir, *The Divine Guide in Early Shiism: the sources esotericism in Islam*, trans. David Stright, State University of New York Press, Albany 1994.
- Murtazâ, Ebû'l-Kâsım Alemülhüda Ali b. Hüseyin Serif Murtazâ. (ö.436/1044). *Tefsîrüs-Serif el-Murtazâ=Nefâisü't-te'vîl*, cem ve tahk.: Seyyid Mücteba Ahmed el-Musevî, Müessesetü'l-a'lemi li'l-matbuât, Beyrut 2010/1431.
- Müfid, Ebû Abdullah İbnü'l-Muallim Muhammed b. Muhammed (ö.413/1022), *Şerhu akâidî's-sadûk (Evâilü'l-makâlât içinde)* nşr. Abbaskulî S. Vecdî, Tebrîz, 1364.
- , *Mesâilü'l-ukberiyye*, tahk.: Ali Ekber el-İlâhî Horasânî, Dârü'l-Müfid, Beyrut 1993/1414.
- , *el-Fusûli'l-muhtâre*, tahk.: Seyyid Ali Mir Şerifî, Dârü'l-Müfid, Beyrut 1993,
- Müslim, Ebû'l-Hüseyin el-Kuşeyrî en-Nisâburî Müslim b. el-Haccâc (ö.261/875), *Sahîhü'l-Müslim*, Çağrı Yay., İstanbul 1992/1413.
- Necâşî, Ebû'l-Abbas Ahmed b. Ali b. Abbas (ö.450/1058), *Ricâlü'n-Necâşî*, Müessesetü Neşri'l-İslâmî, Kum, 1418.
- Nesâî, Ebû Abdurrahman Ahmed b. Ali b. Şuayb (ö.303/915), *Kitâbü'l-hasâis fi fazli Ali b. Ebî Tâlib*, Kahire 1308.
- Nesefî, Ebû'l-Berekat Hafızüddin Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd (ö.710/1310), *Tefsîrüs-Serif Nesevî = Medârikü't-tenzil ve hakaikü't-te'vîl*, Kahraman Yay., İstanbul 1984.
- Nevbahî, Ebû Muhammed Hasan b. Mûsâ (ö.311/923), *Firakü's-Şîa*, İstanbul 1931.
- Öz, Mustafa, "Ehl-i Beyt", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul 1994, c. 10, s. 498-501.
- Öz, Mustafa; İlhan, Avni, "İmâmet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul 2000, c. 22, s. 203.
- Özer, Salih, *Sünneti ve Hadisi Yeniden Düşünmek İbn Teymiyye Örneği*, Pınar Yay., İstanbul 2004.
- Öztürk, Mustafa, *Tefsirde Ehl-i Sünnet & Şîa Polemikleri*, Ankara Okulu Yay., Ankara 2009.
- Râzî, Ebu Abdullah Fahreddin Muhammed b. Ömer Fahreddin (ö.606/1209), *Tefsîr-i kebîr = Mefâti-hü'l-gayb*, Dârü kütübü'l-ilmîyye, Beyrut 2000/1421.
- Saffâr, Ebû Cafer Muhammed b. el-Hasan b. Ferruh, *Besâirü'd-derecât*, Menşûratü'l-âlemî, Tahran 1374.
- Salah, Abdülfettah Hâlidî, *el-Külevnî ve te'vilâtühü'l-bâtıniyye li'l-âyâtî'l-Kur'âniyye fi kitâbihi usulî'l-Kâfi*, Dâru Ammar, Amman 2007/1427.
- Seyyid Kutub, Seyyid b. İbrâhim (ö.1386/1966) *Fî zilali'l-Kur'ân*, Dârü's-Şuruk, Beyrut 1985.
- Sofuoğlu, M. Cemal, *Hadis Tenkidi Yönünden el-Kâfi Üzerine Bir İnceleme*, Yayınlanmamış doçentlik tezi, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Ankara 1982.
- , "el-Kâfi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul 2001, c. 24, s. 148.
- , "Gadir-i Hûm Meselesi", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Ankara 1983, c. XXVI, s. 461-470.
- Suyûtî, Ebû'l-Fazl Celaleddin Abdurrahman b. Ebî Bekr (ö.911/1505) *ed-Dürrü'l-mensûr fi't-tefsîri'l-me'sûr*, Dârü'l-Fikr, Beyrut 1983.
- Şeyh Müfid, Ebû Abdullah İbnü'l-Muallim Muhammed b. Muhammed (ö.413/1022), *el-Mesâilü'l-ukberiyye*, Kum 1413.

- Tabâtabâî, Allame Muhammed Hüseyin b. Muhammed b. Muhammed Hüseyin , (ö.1402/1981), *el-Mizân fî tefsîri'l-Kur'ân*, Müessesetü'l-a'lemi li'l-matbuât, Beyrut 1973.
- Taberî, Ebû Cafer İbn Cerir Muhammed b. Cerir b. Yezid (ö.310/923), *Câmiü'l-bevân fî tefsiri'l-Kur'ân*, tahk.: Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türki, Dâru âlemi'l-kütüb, Riyad 2003/1424.
- Tabersî, Ebû Ali Eminüddin Fazl b. Hasan b. Fazl (ö.548/1153), *Mecmaü'l-beyân fî tefsiri'l-Kur'ân*, Müessesetü'l-İlam li'l-matbuâ, Beyrut 1995/1415.
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ (ö.279/892) *Sünen*, Çağrı Yay., İstanbul 1992/1413.
- Tûsî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Hasen b. Alî (ö.460/1067), *et-Tibuân fî tefsiri'l-Kur'ân* tahk.: Ahmed Habib Kasir el-Amilî, Dâru İhyâi't-türâsi'l-Arab, Beyrut ty.
- Üzüm, İlyas, "İsnâaşeriyye", *DİA*, İstanbul 2001, c. 23, s. 147-149.
- Vâhidî, Ebû'l-Hasan Ali b. Ahmed b. Muhammed en-Nisâburî (ö.468/1076), *Esbâbü-nüzûli'l-Kur'ân*, Darü'l-meyman, Riyad 2005/1426.
- Watt, Montgomerv, *Islam and the Integration of Society*, edit. W.J.H. Sprott, Routledge & Kegan Paul, London 1966.
- Wensinck, Arent Jean, *el-Mu'cemü'l-müfehres li-elfâzi'l-hadîsi'n-nebevî: Concordance et indices de la tradition musulmane*, Çağrı Yay., İstanbul 1986.
- Zemahserî, Ebü'l-Kâsım Cârullah Mahmûd b. Ömer b. Muhammed (ö.538/1144), *el-Kessâf an hakâiki gavâmizi't-tenzîl ve 'uyûni'l-ekâvil fî vucûhi't-te'vîl*, tahkik, talik ve dirâse: Adil Ahmed Abdülmevcud vd., Mektebetü'l-ubeykan, Riyad 1998/1418.